

Міністерство освіти України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

ІЩЕНКО Надія Вікторівна

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ
«МОВА І ЛІТЕРАТУРА

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації «Магістр педагогічної освіти. Викладач педагогіки
і методик початкової освіти, вчитель початкової школи»

Галузь знань – 01 Освіта /Педагогіка

Спеціальність 013 Початкова освіта

Освітній ступінь – «магістр»

Науковий керівник:

к.п.н., доцент

Гордієнко Тетяна Володимирівна

Рецензенти:

к.п.н., доцент

Самойленко Олена Володимирівна,

к.п.н., доцент

Падун Ніна Олексіївна.

Рекомендовано до захисту на засіданні кафедри педагогіки

протокол № 7 від 01.12.2018 року

Завідувач кафедри педагогіки, к.пед.н., проф.

Коваленко Є.І.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «МОВА І ЛІТЕРАТУРА»	
1.1. Поняття та характеристика творчості та творчих здібностей.....	7
1.2. Особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів.....	17
1.3. Технології та особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення української мови та літератури.....	25
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.....	35
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
2.1. Організація та процедура дослідження.....	37
2.2. Визначення рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів.....	43
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.....	52
РОЗДІЛ III. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «МОВА І ЛІТЕРАТУРА»	
3.1. Методика та модель розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література.....	54
3.2. Перевірка ефективності моделі з розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література.....	64
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III	77
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	80
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена тим, що початкова школа – це перший освітній рівень, де закладається фундамент загальноосвітньої підготовки школярів. Сьогодні у теорії і практиці навчання у початкових класах особливо гостро стоїть проблема розвитку творчих здібностей учнів. Проблема розвитку творчих здібностей особистості є однією з центральних у педагогіці, оскільки прогрес суспільства – це шлях творчого зростання, долання стереотипів і вироблення нових, нестандартних, часто несподіваних рішень, оригінальних підходів і шляхів їх втілення. Ідея формування людини-дослідника, здатної до творчого мислення, самостійного пошуку шляхів розв'язання актуальних проблем, стала домінантною в сучасній освіті України. Розвиток творчих здібностей робить усе навчання усвідомленим, виробляє у дітей потребу у творчій та дослідницькій роботі. Особливо актуальним є розвиток творчих здібностей на уроках української мови та літератури. Завдання курсу української мови широкі та багатогранні. По-перше, учні повинні ознайомитися з мовою як об'єктивною реальністю, усвідомити її роль у суспільному житті, засвоїти лінгвістичні поняття, зрозуміти структуру мови на всіх рівнях її будови, різноманітність і багатство мовних засобів. По-друге, необхідно повсякденно розв'язувати і практичні питання, що полягають у дотриманні законів і норм літературної мови, у збагаченні словникового запасу учнів, у розвиткові їх мислення, у виробленні навичок правильно, виразно, образно висловлювати думки і почуття. Тому розвиток творчих здібностей учнів – важливий складник вивчення рідної мови в будь-якому закладі освіти. Розвиток творчих здібностей в учнів потребує продуманої системи роботи, її треба проводити систематично, послідовно – тільки тоді вона даватиме результати.

Розвиткові творчих здібностей молодших школярів направлена нова українська школа. Нова українська школа покликана не просто навчити дітей рахувати, читати, писати, а навчити їх мислити та творчо реалізовувати всі отримані знання в реальне життя. За реалізацією нової школи дітям цікаво ходити до школи й здобувати знання. Вони відкритіші, швидше адаптуються в

школі, знайомляться і знаходять друзів.

Творчі здібності та творча діяльність були й залишаються предметом аналізу багатьох учених як вітчизняних (І.Волощук, С. Гончаренко, Г.Костюк, О.Кочерга, В. Моляко, В. Роменець, М. Холодна), так і зарубіжних наукових шкіл (Л.Богоявленська, Ф. Вернон, Дж. Гілфорд, О. Матюшкін, Я. Пономарьов, Е. Торранс). Дослідники аналізують різні аспекти проблеми творчих здібностей: їх природу, компонентну будову, критерії та показники розвитку, методи і прийоми формування. Більшість з цих питань досі залишаються дискусійними. Зокрема ґрунтовними є дослідження О.Большакової, Л.Ільмурзіної, С. Рябової, Т. Зотової, О. Гемзюк щодо методів та засобів розвитку творчої особистості на уроках рідної мови. Проте, незважаючи на загальне зростання інтересу науковців до проблеми творчості у навчальному процесі, питання розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови та літератури залишається недостатньо дослідженим. Ознайомлення з результатами теоретичних напрацювань учених дало змогу визначити ряд суперечностей між:

- об'єктивною потребою розвитку творчих здібностей на уроках української мови та літератури й недостатнім методичним забезпеченням та науковою розробленості;

- цілями розвитку системи професійної підготовки учителів початкових класів при потребою розвитку творчих здібностей на уроках української мови та літератури, і відсутністю узгодженості теоретико-методичних засад їх реалізації та оцінюванням її результативності зумовили вибір теми дослідження **«Розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «Мова і література»»**.

Мета дослідження – розглянути особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова і література».

Об'єкт дослідження: педагогічний процес розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «Мова і література».

Предмет дослідження – методика та модель розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова і література»

Гіпотеза дослідження: від адекватності технології роботи, умов організації навчально-виховного процесу, професійності вчителів залежить розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисципліни освітньої галузі «мова і література».

Завдання дослідження:

- проаналізувати наукові праці з досліджуваної проблеми;
- уточнити категоріальний апарат дослідження;
- дослідити стан і проблеми розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисципліни освітньої галузі «мова і література»;
- розробити й експериментально перевірити модель розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література та довести її ефективність.

У відповідності з визначеними завданнями в магістерській роботі застосовано загальнонаукові теоретичні та емпіричні методи (аналіз педагогічної літератури, спостереження, опитування), за допомогою яких було зібрано дані для порівняльного аналізу результатів дослідження і зроблено відповідні наукові висновки.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають теоретичні відомості про проблему розвитку творчих здібностей на уроках української мови та літератури М.Врубльовської, М.Коновальчук, О. Вашкевич, О.Моткова, Д.Симоненкової, І. Подорожної, О.Большакової, Л.Ільмурзіної, С.Рябової, Т.Зотової, О. Гемзюк.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у поглибленому дослідженні розвитку творчих здібностей на уроках української мови та літератури.

Експериментальна база дослідження: учні 2-В та 2-Г класів Носівської ЗОШ І-ІІІ ст.№1 загальною кількістю 36 дітей.

Практична значущість роботи визначається тим, що результати дослідження можуть бути використані на практиці для розвитку творчих здібностей на уроках української мови та літератури. Здобуті результати можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів у професійній підготовці студентів; для розробки навчально-методичних посібників, методичних комплектів, дидактичних матеріалів тощо.

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, який налічує 66 джерел та додатків; ілюстрована 11 таблицями та 13 рисунками. Загальний обсяг роботи – 98 сторінок, з них основного тексту – 79 сторінок

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «МОВА І ЛІТЕРАТУРА»

1.1. Поняття та характеристика творчості та творчих здібностей

Щодо аналізу поняття «творчість», то з античних часів (Аристотель, Ксенофонт, Платон, Сократ), через Середньовіччя (Августин Блаженний, Фома Аквінський), Відродження (Ф. Бекон, Дж. Бруно, Л. да Вінчі, Г. Галілей), період Нового часу (Г. Гегель) і до українських філософів (Г. Сковорода, І. Франко) воно розглядається як сутність буття, діяльність, яка народжує довколишній світ. У сучасних науково-педагогічних джерелах достатньо уваги приділено різним аспектам творчих здібностей особистості: відмінностей розвитку здібностей (Л. Долинська, Л. Заглада, С. Максименко, О. Скрипченко, Д.Шулікин); особливостей індивідуальної роботи зі здібними передумовою якої є наявні задатки, що за стимулювально-розвивальних чинників переростають у творчі здібності. Творчі люди – індивідуальності і виділяються не лише результатом – створенням творчого продукту, а й стилем поведінки, характеру, способу мислення і в цілому життя.

Різні автори (В. Дружинін, Дж. Гілфорд, Л. Єрмолаєва-Томіна, М.Козленко, О. Лук, А. Маслоу, О. Матюшкін, В. Петухов, Е. Торенс, К.Тошина, М. Лещенко, В. Франкл, Е. Фром, Я. Пономарьов, П. Торенс, В.Рогозіна, Л. Шрагіна, Д. Богоявленська, С. Рубінштейн) визначають здатність до творчості по-різному, але загальним поняттям є те, що здатність до творчості ґрунтується на створенні чогось нового, оригінального. Критерієм творчості при цьому є не якість результату, а характеристики та процеси, котрі активізують творчу продуктивність – саме це називається креативністю [3].

С. Рубінштейн вважав, що здібності не зводяться до знань, умінь та навичок. Однак вони тісно пов'язані між собою, взаємно обумовлені: з одного боку, здібності – передумова оволодіння знаннями, вміннями, навичками, а з іншого

боку – в процесі цього оволодіння відбувається формування здібностей. Для С.Рубінштейна діяльність є основою розвитку здібностей, але він, на противагу іншим існуючим точкам зору, пов'язує здібності не з конкретним характером людської діяльності, а з розвитком психічних процесів. С. Рубінштейн порушив питання про зв'язок природного і суспільного у здібностях людини, про співвідношення загальної обдарованості та спеціальних здібностей, вважаючи, що загальна обдарованість і спеціальні здібності пронизують одна одну й що загальна обдарованість знаходить свій вияв у спеціальних здібностях. Наукове визначення поняття «здібності» було дано Б. Тепловим, який виділив 3 основні ознаки здібностей: по-перше, здібності – це індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від одної. По-друге, здібностями називаються не будь-які взагалі індивідуальні особливості, а лише такі, які мають відношення до успішності виконання якої-небудь діяльності або багатьох діяльностей. По-третє, поняття «здібності» не зводиться до тих знань, навичок або вмінь, які вже вироблені у людини. На подальший розвиток теорії здібностей дуже вплинули такі положення, обґрунтовані Б. Тепловим: успіх у діяльності може бути забезпечений не окремою здібністю, а лише своєрідним поєднанням здібностей, що характеризують дану особистість; успішне виконання діяльності може бути досягнуте психологічно різними шляхами. Б.Теплов приділяв велику увагу проблемі співвідношення задатків і здібностей. Він відмічав, що здібності не є вродженими, вродженими можуть бути відомі природні передумови, до яких відносив задатки [4].

В. Дружинін вбачає джерело творчості у наслідуванні зразка, об творити, необхідно шляхом наслідування засвоїти зразок активності людини-творця, вийти на новий рівень оволодіння культурою і самостійно спрямуватися далі. Вчений зазначає, що першою головною ознакою творчості є не зовнішня активність, а внутрішня – акт створення «ідеалу». Друга основна ознака творчого акту – його спонтанність, несподіваність (раптовість), незалежність від зовнішніх ситуативних причин. Діяльність здійснюється свідомо, результатом її виступає продукт діяльності. Діяльність спонукується певною мотивацією і

реалізується за принципом негативного зворотного зв'язку: досягнення результату завершує процес діяльності. В основі творчості – глибока ірраціональна мотивація, яка функціонує за принципом позитивного зворотного зв'язку: творчий продукт лише підстобує процес. Проте оцінка продукту як творчого відбувається за соціальними критеріями: новизна, осмисленість, оригінальність тощо [22].

Основним фактором здібностей та обдарованості наприкінці XIX – початку XX століть вважалася спадковість, основним пояснювальним принципом – нейтивізм з його тезою про беззастережну, неминучу реалізацію біологічних, у тому числі генетичних, потенцій. Ф. Гальтон вважав, що талант є спадкоємною рисою і виявляється у ряді поколінь. Ч. Ломброзо розглядав обдарованість як симптомокомплекс спадкоємної дегенерації епілептоїдного типу. Л. Термен на основі дослідження тисячі обдарованих дітей, проведеного у Стенфордському університеті США, дійшов висновку про вирішальне значення спадковості (вроджених особливостей нервової системи). Пізніше цієї позиції дотримувався Г. Айзенк, висуваючи ідею про генетичну зумовленість розбіжностей в інтелектуальному розвитку людей. Французький психолог А.Біне вважав наявність і ступінь розвитку здібностей основою виховання й навчання та, відповідно до цих поглядів, увів систему тестових випробувань дітей у широку практику. Велике значення для визначення сутності здібностей мало універсальне уявлення В. Стерна про психіку як вищу форму пристосування та адаптації. Ця загальна формула дуже точно відображала і зміст проблеми, і шлях її вирішення на основі уявлення про обдарованість як, насамперед, можливості адаптації до нових завдань, ситуацій, умов життя дитини й дорослого. Джерело обдарованості В. Стерн убачав винятково в уроджених факторах, заперечуючи роль виховання, навчання і практичного життєвого досвіду. Аналізуючи взаємозв'язок між інтелектом і креативністю, Дж. Гілфорд увів спеціальне поняття «дивергентне мислення», визначене як «тип мислення, що йде у різних напрямках». Це мислення припускає варіювання шляхів вирішення проблеми, призводить до несподіваних результатів та висновків. Дж. Гілфорд вважав

операцію дивергенції, поряд з операціями перетворення та імплікації, основою креативності як загальної творчої здібності [18].

П. Торренс визначає креативність як характеристику процесу, в ході якого дитина стає чутливою до проблем, дефіциту чи недостатності у своїх знаннях, до змішування різнобічної інформації, до дисгармонії елементів навколишнього середовища, визначає ці проблеми, шукає їх розв'язання, висуває гіпотези про можливі розв'язання, перевіряє їх, модифікує, повторно перевіряє і остаточно обґрунтовує результати. Його модель креативності включає три фактори: швидкість, гнучкість, оригінальність. Вивчаючи протягом двадцяти років розвиток творчих здібностей дітей у США, він, однак, відмічає наявність як успіхів, так і невдач, які пов'язані з тим, що офіційна педагогіка приділяє проблемам навчання творчості незначну увагу [52].

З іншого боку, чимало психологів (Д. Богоявленська, Ж. Годфруа, Н.Лейтес, І. Лернер, В. Моляко, А. Петровський) не без підстав трактують творчість саме в контексті діяльності: творчість – це діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. Творчість має подвійний психологічний аспект: особистісний (здібності, мотивація) і процесуальний (знання, вміння, навички). Вивчення цих чинників виявляє важливу роль у творчому акті уяви, інтуїції, несвідомих компонентів розумової активності, а також потреб у самоактуалізації. Д. Богоявленська звертає увагу на те, що основне утруднення при визначенні поняття «творчість» пов'язане в першу чергу з відсутністю його безпосередньо операціонального психологічного наповнення; саме цим можна пояснити використання і досі визначення творчості лише за її продуктом – створенням нового. Розкриття механізму творчості, на її думку, стає можливим лише при розгляді феномена творчості в процесуально-діяльній парадигмі; саме позиція суб'єкта діяльності, а не деяка особлива (творча) здібність визначає можливість творчих досягнень.

Я. Пономарьов розробив структурно-рівневу модель центральної ланки психологічного механізму творчості. Вивчаючи розумовий розвиток дітей і розв'язання завдань дорослими, Я. Пономарьов дійшов до висновку, що

результати досліджень дають право схематично зобразити центральну ланку психологічного інтелекту у вигляді двох сфер, які проникають одна в одну. Зовнішні межі цих сфер можна уявити як абстрактні межі (асимптоти) мислення. Знизу такою межею буде інтуїтивне мислення (за ним простягається сфера строго інтуїтивного мислення тварин). Зверху – логічне (за ним простягається сфера строго логічного мислення сучасних ПК). Для особистості, яка прагне до творчості, на думку Я. Пономарьова, характерна оригінальність, ініціативність, висока самоорганізація, величезна працездатність. Творча особистість знаходить задоволення не стільки в досягненні мети праці, скільки в самому процесі. Для Я. Пономарьова визначальним у творчості є розвиток, виникнення нових структур, нового знання, нових способів діяльності. Основою успіху вирішення творчих завдань, за вченим, є «здатність діяти в розумі», яка визначається високим рівнем розвитку внутрішнього плану дій [38].

Серед сучасних позицій науковців стосовно природи творчості виділяють два підходи. У межах першого з них творчість розглядають як діяльність, спрямовану на створення нових суспільно значущих цінностей; основну увагу приділяють критеріям об'єктивної новизни й оригінальності продуктів творчої діяльності. Другий підхід пов'язує творчість із самореалізацією людини, з розвитком мотивації її творчої діяльності. Критерій творчості в такому розумінні, її цінність – особистість самої людини, а не тільки продукти творчої діяльності. Отже, творчу діяльність можна охарактеризувати за допомогою таких параметрів: суб'єкта творчості; продукту творчості; умов, у яких проходить творчий процес. Безперечно, що центр творчості, його основа — сама особистість, суб'єкт, без якого неможлива творча діяльність.

У загальній структурі творчої діяльності як системи можна виділити кілька основних підсистем: процес творчої діяльності; продукт творчої діяльності; особистість творця; середовище; умови, у яких проходить творчість. В. Кудрявцев та В. Синельников, ґрунтуючись на широкому історико-культурному матеріалі (історія філософії, соціальних наук, мистецтва, окремих сфер

практики) виділили наступні універсальні креативні здібності, що склалися в процесі людської історії [26]:

1. Реалізм уяви – образне схоплення деякої істотної, спільної тенденції або закономірності розвитку цілісного об'єкту, до того, як людина має про неї чітке поняття і може вписати її в систему суворих логічних категорій.

2. Уміння бачити ціле раніше частин.

3. Надситуативно-перетворювальний характер творчих рішень – здатність при вирішенні проблеми не просто вибрати з нав'язаних ззовні альтернатив, а самостійно створювати альтернативу.

4. Експериментування – здатність свідомо і цілеспрямовано створювати умови, в яких предмети найбільш повно виявляють свою приховану в звичайних ситуаціях суть, а також здатність прослідкувати і проаналізувати особливості "поведінки" предметів в цих умовах.

На думку Л. Орбан-Лембрик, потенціал розвитку особистості закладено в ній самій, у її потребах та здібностях, особливо в спрямованих на саморозвиток. Серед умов, що стимулюють розвиток творчих здібностей особистості, виокремлюються такі [11]:

1) ситуації незавершеності або відкритості (на відміну від регламентованих, суворо контрольованих);

2) спонукання до постановки питань;

3) стимулювання відповідальності й незалежності;

4) акцент на самостійних розробках, спостереженнях, почуттях, узагальненнях тощо.

Важлива роль у розвитку особистості належить соціальній групі, в якій вона долучається до спільного розв'язання творчих завдань. Людям, які займаються творчістю, доводиться переборювати багато труднощів. Це різні бар'єри, антистимулятори, що в більшій чи меншій мірі негативно впливають на / творчий процес. В.О. Моляко вважає, що до внутрішніх бар'єрів належать: незібраність, лінощі; незацікавленість у роботі; хвороби; незадовільний психічний стан; погані звички; робота без режиму; невміння організувати свій

час; негативні якості характеру та мислення. До зовнішніх бар'єрів належать: незручне середовище (наприклад, приміщення); сторонні перешкоди (шум, спека, холод); поганий психологічний клімат у колективі; неадекватна (занижена) оцінка діяльності.

Усі підходи до розкриття творчості можна розбити на такі групи [10]:

- дослідження продуктів творчої діяльності – винаходи, наукові теорії, твори мистецтва та літератури, моральні норми тощо;
- дослідження творчого процесу;
- вивчення особистості творця: залежність творчої продуктивності від інтелекту в цілому, від рис особистості, їх своєрідного набору та поєднання;
- дослідження впливу зовнішніх умов, насамперед соціальних, що сприяють творчості або гальмують її.

Жодний з цих напрямків дослідження, окремо взятий, не може слугувати основою для побудови загальної теорії творчості. У спеціальній науковій літературі творчість найчастіше визначається як процес діяльності, наслідком якого є створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей, які мають суспільну та особистісну значущість. Водночас творчість це здатність людини створювати з наявного матеріалу дійсності на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу нову реальність, що задовольняє різноманітні суспільні та особистісні потреби. Суспільство загалом і кожен член його зокрема є суб'єктом творчої діяльності. М. Гончаренко зазначив, що творчість людини – явище складне, багатогранне і суперечливе, охоплює чимало сфер її буття. У людини немає благороднішого заняття, яке б виправдовувало б її існування на землі, підтверджувало б високе звання людини, давало б їй глибоку й істинну насолоду від ранньої юності до похилої старості, ніж творчість.

Роль творчості в житті людини можна розглядати з кількох позицій: еволюційної, соціальної, особистісної, регулятивної, з позицій евристичного підходу та інших. Здатність окремих людей до творчості підвищує адаптивність людства в цілому. Науково-технічна творчість відкриває людям нові шляхи для оволодіння все новими й новими ресурсами життєзабезпечення. Досягнення

науки й техніки створюють матеріальне підґрунтя людської культури. З розвитком науково-технічного прогресу змінюється й людина, з'являється духовний компонент культури, який розвивається у мистецькій творчості. Але регуляцію всіх життєвих процесів людини не можна звести до творчості, існують й інші види діяльності, які займають свої ніші на різних рівнях життєзабезпечення. Творчі особистості – першопрохідці, які відкривають щось нове, і щось з цього нового часто виявляється корисним і потрібним, а якісь зусилля виявляються марними. Хоча потреба у творчості притаманна кожній людині, саме рівнева організація соціальних ніш і своєрідні, стихійні, саморегулюючі соціальні квоти створюють певні обмеження у розвитку творчих здібностей людей. Дехто досягає високого рівня творчості, а інші, наштовхуючись на соціальну конкуренцію, шукають і знаходять шляхи розвитку в інших соціальних нішах. Суспільству потрібні не лише творчі люди. Окремі галузі вимагають інших якостей і здібностей, наприклад, сумлінного виконання рутинної роботи і виконавської дисципліни. Але елементи творчості містяться в будь-якій людській діяльності, за незначними винятками. Вони дають змогу людині, яка живе у сучасному динамічному світі, шляхом перенесення творчих стратегій легше оволодівати все новими й новими видами діяльності. При цьому накопичується творчий потенціал, який готовий розкритися, як тільки виникне життєва необхідність у цьому.

Аналіз літератури показав, що науковці по різному трактують поняття «творчі здібності». Т. Равлюк, Т. Москалець, С. Баган, Е. Зверева розглядають творчі здібності, як синтез властивостей особистості, які характеризуються ступінню відповідності певного виду творчої діяльності вимогам до неї та зумовлюють результативність такої діяльності. К. Ціолковський визначає творчі здібності як продукт саморуху, самостійного розв'язання задач і питань, самостійного розкриття закономірностей і зв'язків між предметами і явищами, продукт роботи мозку на шляху «від відкриття істин, усім відомих, до відкриття істин, нікому невідомих». В. Рогозіна вважає, що творчі здібності є особливим видом розумових здібностей, які виражаються в умінні породжувати

мислительну діяльність за межами вимог, відхилятися під час мислення від традиційних норм, генерувати різноманітні оригінальні ідеї та знаходити способи їх практичного вирішення[7].

Г. Іванова зазначає, що творчий потенціал людини визначається не лише мисленням, але й іншими психічними явищами: свідомістю, інтуїцією, уявою, мотивами, емоціями, пам'яттю, волею тощо. Автор вичленує в творчих здібностях три їх складові. Перша – пов'язана з мотивацією і представлена інтересами та нахилами, друга - з темпераментом і проявляється через емоційність, а третя – представлена розумовими здібностями людини. В.Кліменко складовою творчих здібностей вважає психомоторику, обумовлюючи свою думку єдністю руху, дій, думки та енергопотенціалу людини. Головною умовою роботи механізму творчості, автор розглядає оптимальний стан душі (мислення, почуття, уява) і тіла (енергопотенціал, психомоторика) та гармонійність розвитку всіх його складових. Лише тоді мислення, почуття, уява будуть знаходити нові завдання, психомоторика їх розв'язувати, а енергопотенціал давати життя діям. Л.Г. Чорна виділяє якості людини, що визначають наявність творчих здібностей: спонтанність, фантазійність, багатоваріативність, хаотичність, гнучкість та оригінальність думки, інтуїтивність народження ідей, використання підсвідомого у розв'язанні проблем, несподіваність та раптовість виникнення ідей, іноді – наявність суперечностей, як результату необґрунтованих припущень.

Багато вчених виділяють три види творчості: наукову, техніку та творчість у галузі літератури й мистецтва. Наукова творчість пов'язана з діяльністю людини в певній галузі науки, наприклад у математиці, фізиці, хімії. Специфіка наукової творчості полягає в домінуванні теоретичного мислення, хоча останнім часом, коли виникло безліч нових наукових напрямів, найчастіше переважає комбіноване мислення – теоретико-практичне. Більше того, можна виділити типові мислення фізика, математика, біолога, історика тощо. Однак ця закономірність властива не тільки науковій творчості. Технічна творчість спрямована на створення нових машин, пристроїв, деталей і змінення їх функцій.

До технічної творчості належать винахідництво, конструювання, архітектура, художнє конструювання пристроїв і раціоналізація процесів, пов'язаних із технікою. Художню творчість розглядають насамперед не в аспекті створення чогось нового в певній галузі культури, а щодо самореалізації людини-творця. Здатність до творчості пов'язана з якимось видом діяльності чи навіть культурою загалом. Без цього вона не може актуалізуватися, реалізуватися на практиці. Наприклад, здібність людини до музичної (математичної) творчості постійно оновлює музику (математику), тому не може виникнути лише внаслідок освоєння наявних форм діяльності в цій царині.

Наразі змістом творчої діяльності, процесуальними рисами творчості, зі слів І. Я. Лернера, виступають [50]:

- 1) самостійне здійснення ближнього і дальнього, внутрішньосистемного та міжсистемного переносу знань, умінь у нову ситуацію;
- 2) бачення нової проблеми в традиційній ситуації;
- 3) сприймання структури об'єкта;
- 4) бачення нової функції об'єкта, на відміну від традиційної;
- 5) врахування альтернатив при розв'язуванні проблеми;
- 6) комбінування та перетворення раніше відомих способів діяльності в розв'язуванні нової проблеми;
- 7) відкидання всього відомого та створення принципово нового підходу (способу, пояснення).

Процесуальні риси творчої діяльності проявляються не одночасно при розв'язуванні кожної проблеми, а в різних поєднаннях та з різною виразністю.

Особливість описаних процесуальних рис творчої діяльності полягає в тому, що неможливо створити визначені жорсткі схеми творчої діяльності. Відсутність чітких схем, еталонів поведінки, санкцій та їх порушення є умовою творчої, нерегламентованої поведінки.

Здібності до творчості — це не сукупність окремих якостей, кожна з яких сама по собі являє собою якусь здібність. Навпаки, окремі здібності, які слід розрізняти в психологічному портреті вченого чи художника, виявляються

властивим йому цілісним ставленням до світу, причому саме завдяки цьому вони й стають здібностями до творчості. Отже, здібності — це не особлива «частина» психіки, а особливий її стан, в остаточному підсумку — можливо, уся психіка, мобілізована та змінена специфічним ставленням до світу й до самого себе. Від здібностей залежить творча самореалізація людини.

1.2. Особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів

Як одне із актуальних завдань, визначених Національною доктриною розвитку освіти в Україні XXI ст., творчість розглядається у широкому розумінні як важлива умова формування багатогранної особистості. У світлі нових концепцій виховання людини перевага надається формуванню молодого покоління, здатного творчо включатися в життєдіяльність, самостійно розв'язувати доступні проблеми. У той же час початкова школа гостро відчуває потребу в оновленні наукової бази, яка дозволила б учителям розвивати творчий потенціал і забезпечувати цей складний процес на належному науковому і професійному рівні. У цьому віці творча діяльність стає природною і необхідною для подальшого формування і розвитку людини, формою пізнання матеріально-предметного світу. Творчість дає змогу виокремити резерви особистості. Завдяки творчій діяльності дитина має можливість пізнати нові шляхи власного вдосконалення повною мірою, розкрити природні здібності, знайти своє місце в житті, ставити значущі цілі і досягати їх.

Значущий вклад у теоретико-практичне обґрунтування поняття «учнівська творчість» зробив видатний педагог В. Сухомлинський. Творчість, згідно із переконаннями В. Сухомлинського, – «найвище духовне багатство людини», «джерело любові до праці». Вона повинна спонукатися високими мотивами, почуттями, естетичними емоціями: «Завдяки творчості збагачується емоційне життя, розкриваються задатки, здібності, нахили особи». Але творчості треба вчити, щоб насамперед не було зворотного процесу розчарування невдалими спробами та пошуками легкого витвору, вкорінюючи у підсвідомості учня відчуття вкрай необхідного інтелектуального підґрунтя творчості – знань, умінь

та навичок. Низка авторів вважають творчу працю школяра, пов'язану з перенесенням елементів нового у будь-який процес діяльності, складником людської діяльності поряд з ігровою, навчально-пізнавальною, художньо-естетичною, спортивною (О. Падалка, А. Нісімчук, І.Смолюк, О. Шпак). О. Захаренко головним своїм завданням вважав: не заважати дитячим творчим починанням. В. Ситник вважає, що учнівську творчість – це глибоко своєрідна сфера дитячого духовного життя, самовираження, самоутвердження, в якому яскраво розкривається індивідуальна самостійність кожної дитини» На думку С.Рябцева, Коли учні виконують творчі завдання, запропоновані вчителем на уроці, то уже виникає творчий процес, адже тип такого завдання передбачає перебирання варіантів його розв'язку. Сама наявність варіантів у голові школяра – щастя, а вміння вибрати кращий серед них – це і є творчість [3].

Творча діяльність дітей, спрямована на присвоєння людської культури, на думку В. Кудрявцева, є неодмінною умовою розширеного відтворення творчих здібностей у сучасному суспільстві. Творчість – це одна із найзмістовніших форм психічної активності дитини. Її можна розглядати як універсальну здібність, що забезпечує успіх різноманітної діяльності дітей. Будь-який творчий акт – результат його активних пізнавальних, творчих дій. Засвоєння дитиною мови є творчим процесом (процес засвоєння норм словотворення), гра – це теж творчість, адже, створюючи нові ігрові ситуації, дитина вносить своє, суб'єктивне в ігрові дії, зображувальну діяльність, музику, конструювання тощо. Навіть наслідуючи дорослих, дитина творчо видозмінює своє сприймання відповідно до власних уявлень, а засвоюючи щось нове, пропускає його крізь особистий досвід, неповторний та унікальний. Нові знання творчо трансформуються кожною дитиною і набувають своїх особливостей. Ці процеси є основою тих неочікуваних актів творчості, які породжуються та реалізуються дитиною.

Аналіз результатів досліджень дитячої творчості, здійснених відомими вченими (Н. Ветлугіною, О. Кульчицькою, І. Лернером, Б. Тепловим, Є.Фльоріною), дозволяє сформулювати її визначення. Дитячу творчість слід

розуміти як створення дитиною суб'єктивно нового (значущого для неї) продукту – малюнка, конструкції, гри, оповідання, створення невідомих раніше деталей, що по-новому характеризують створюваний образ: різних варіантів зображень, ситуацій, рухів, характеристик героїв, інших дій; застосування засвоєних раніше способів зображення або засобів виразності у новій ситуації; прояв ініціативи в усьому [8].

Дитяча творчість – це також процес створення образів з казки, оповідання, гри-драматизації, у малюванні, конструюванні, пошук у ході діяльності способів, шляхів розв'язання завдань. При цьому основними етапами творчого процесу дитини, на думку вчених, є: виникнення відчуття неясності чогось (поява проблеми); виникнення низки запитань, уточнень; виділення значущих для успішного розв'язування проблеми елементів; усвідомлення, розуміння проблеми; формування гіпотези; пошук і знаходження розв'язку.

Для учнівської творчості характерний пізнавальний, творчий інтерес (Л.Виготський, В. Тушева). Причому більшість авторів (О. Киричук, Г.Щукіна), у тому числі сучасних (Т. Агапова, О. Кононко, С. Огірок, О. Савченко), уже сам інтерес, як форму вияву пізнавальної потреби, вважають найістотнішим стимулом творчої діяльності. Закордонні науковці вважають, що потрібно не пригнічувати природної життєвості дітей, «не потискати» духу зовнішніми умовами (Р. Бабалова). У сучасних наукових працях стимулювання творчого інтересу учнів розглядається у контексті відповідності змісту та організації провідної діяльності учнів характеру навчальної діяльності, дотримання між предметних зв'язків (Н. Бойко); зацікавлення учнів матеріалом або типом уроку (урок-подорож, урок-засідання клубу веселих і кмітливих, урок-»брейн-ринг», урок-творча майстерня, урок-гра (В. Паламарчук). Ця характеристика передбачає формування в учнів умінь та навичок виділяти нові факти, розпізнавати невідоме, формулювати запитання для поглиблення знань, висловлювати оцінні судження, робити висновки-узагальнення.

У процесі образотворення діти проявляють ініціативу, власне естетичне ставлення, пошукове зацікавлення, прагнуть привернути увагу до результатів

своєї творчості. Це, можна сказати, творчість для себе. Відтак змінюється сама дитина, вона оперує новими засобами діяльності, знаннями та вміннями.

Передумовою творчості, творчих можливостей дітей виступає креативність (Е.Торренс), як потенційна здібність до різносторнього мислення, почуттів та дій. Креативність сприймається як синонім творчої активності, що представляє собою індивідуальну траєкторією психічного розвитку дитини, її інтегральну якість, яка проявляється у її: спрямованості, що характеризується домінуванням допитливості, прагненням до пізнання; здібностях до подолання стереотипів; характері, як системі її ставлень і поведінки. Креативність можна розглядати як основу продуктивного розвитку дитини, як потенціал, що забезпечує її ріст, властивий в тій чи іншій мірі кожній дитині. І як результат – її творчість – рівень оволодіння соціальним досвідом, що характеризується самостійним вибором направленості діяльності дошкільника, вмінням створювати новий продукт.

Сучасні дослідження підтвердили значущість для розвитку психічних процесів емоцій, які визначаються у різноплановості сприймання у залежності від власного настрою; впливах на пам'ять, мислення, уяву, тобто пізнавальні процеси. Зважаючи на це, емоції називають стимулом творчої діяльності. Процес творчості неможливий без інтенсивності переживань, без позитивних емоційних реакцій. Учні запам'ятовують тільки найяскравіші епізоди зі шкільного життя, які супроводжуються позитивними або негативними емоціями. За кількістю позитивних емоцій вони запам'ятовують значну кількість змістового навантаження уроку, за кількістю негативних емоцій у пам'яті залишаються не знання, а негативні враження про процес їхнього «неотримання» [27].

У педагогіці та психології творча уява розглядається як ознака творчого мислення, здатність уявляти те, чого раніше не було бачено. Ознака творчої уяви учнів – створення нових образів у процесі навчання. Дослідженням Г.Щукіної було встановлено, що творчі здібності спираються на процеси пам'яті, які зв'язані певною мірою із попереднім досвідом. Проблема полягає у тому, яким чином потрібно спонукати ці процеси. У структурі естетичної свідомості для творчої діяльності особистості особливу роль відіграє специфічна пам'ять про

естетичне – про красу, яка містить досвід її споглядання, сприйняття, переживання, втілення у активну діяльність, але цей механізм діє беззаперечно під впливом зовнішніх сил, насамперед – характеру інформації. Підтверджуючи залежність стану пам'яті людини від змісту та характеру її діяльності, Г. Костюк зазначав, що тим продуктивніше запам'ятовується навчальний матеріал учнями, чим активніші способи роботи над його творчим змістом впроваджує вчитель різними засобами.

Етапи формування дитячої творчості, стадії прояву творчої активності умовно можна диференціювати.

Перша стадія – наслідування, копіювання готового. Потрапляючи у нову ситуацію, дитина репродукує готовий спосіб дії, повторює його за дорослим задля досягнення бажаного результату.

Друга стадія – творче наслідування: внесення елементів новизни, прояв самодіяльності без внесення істотних змін у пропоновані іншими схему дій, зразок, ідею. Це – перша заявка дитини про себе, своє бажання самовияву. Саме на цій стадії вона ознайомлюється з різними варіантами інноваційної діяльності, визначає свої переваги відповідно до власних нахилів та вмінь.

Третя стадія – репродуктивна творчість: уміння взяти за основу пропоновану схему (ідею), але істотно переробити її, внести зміни. Тут дитина переробляє інновації на свій кшталт, перевіряє їхню відповідність вимогам ситуації, додає щось нове, своєрідне й оригінальне.

Четверта стадія: справжня творчість, створення нового.

Суттєвою характеристикою дитячої творчості є відсутність внутрішніх бар'єрів, які породжують скутість, ускладнюють творчість. Було б неправильно стверджувати, ніби у дітей повністю відсутній самоконтроль. Він є, але спрямований на процес гри – творчості, а не на якість творчого продукту. Внутрішній критик не потрібний дошкільнику, тому що його творчість не націлена на створення суспільного продукту, не орієнтована на продукт як втілення задуму. Таким чином творчу активність, творчий потенціал молодших школярів можна проаналізувати за такими трьома групами показників:

1) ставлення дітей до творчості: їхнє захоплення, здатність «увійти» в умовні обставини, в умовні ситуації, щирість переживань;

2) якість способів творчих дій: швидкість реакцій, винахідливість, комбінування знайомих елементів у нові поєднання, оригінальність способів дій;

3) якість продукції: відбір характерних ознак, предметів, життєвих явищ, відображення їх у творчій діяльності.

У молодшому шкільному віці в перші дні відбувається поділ гри і праці, тобто діяльності, здійснюваної заради задоволення, яке отримує дитина в процесі самої діяльності, спрямованої на досягнення об'єктивно значущого і соціально оцінюваного результату. Це розмежування гри і праці в тому числі і навчальної праці, є важливою особливістю шкільного віку. Інтерес у навчанні є своєрідним епіцентром активізації навчання, розвитку. Важливою проблемою сучасної школи є формування творчої активності учня. Для вчителя важливо зробити навчальний процес творчим, осмисленим, активізувати всю пізнавальну діяльність школярів. Розвиток творчих здібностей необхідно розпочинати з ранніх років, враховуючи наявні нахили дитини. Чим раніше починається розвиток здібностей, талантів, тим більше шансів на їх розкриття. У дитячому віці учень більше здібний до творчості, ніж у зрілому, тому що на нього не впливають різного виду стереотипи. Тому, перед вчителем стоїть завдання не тільки повідомити матеріал і перевірити знання, а виявити досвід учнів щодо викладеної вчителями інформації. Найголовніше завдання вчителя в будь-якій ситуації – створити творчу атмосферу, більше того, педагог повинен розуміти психологічну сутність цього процесу. Це насамперед не насильне навчання, а заохочення до пізнання, повага інтелектуальної сили дитини.

Розвиток творчих здібностей молодших школярів багато в чому залежить від позиції та професійної діяльності вчителя: знання й володіння ним технологій навчання й виховання, вміння комбінувати методи та прийоми для розвитку творчих здібностей дітей. Важливий для вчителя і принцип активності дитини. Знання учнів, розумовий, духовний та культурний розвиток повинні спиратися на власні зусилля. Особливу цінність для учня має шлях, який він

обере, розв'язуючи поставлену перед ним проблему. Учень оволодіває знаннями і навичками, які у майбутньому зможе застосувати до аналогічних завдань. Цей принцип допоможе дитині виробити в собі впевненість у власній цінності, у тому, що вона сама дасть собі раду і власними зусиллями зуміє подолати труднощі, які траплятимуться на її життєвому шляху.

Отже, показники сформованості креативності у дітей [31]:

- 1) чутливість до проблем, готовність їх розв'язувати власними силами; відкритість новим ідеям, інтерес до невідомого;
- 2) схильність руйнувати чи змінювати стереотипи, відмовлятися від шаблонів, відходити від зразків; спроможність виходити за рамки заданої іншими ситуації;
- 3) швидкість аналогій, протиставлень, асоціацій;
- 4) загострене сприйняття неточностей, недоліків, відхилень, незвичності, складності;
- 5) уміння підійти до проблеми з різних точок зору;
- 6) уміння вносити щось нове, видавати оригінальні ідеї, розв'язувати нові завдання, досягати незвичних результатів;
- 7) пошуково-перетворювальне ставлення до дійсності;
- 8) висока пізнавальна активність, допитливість;
- 9) уміння швидко переходити від одного способу розв'язання до іншого, переключатися;
- 10) переконструювати елементи в нових комбінаціях (комбінаторні властивості);
- 11) дотепність, почуття гумору, інтерес до парадоксів;
- 12) сміливість та незалежність суджень, здатність до постановки власної мети;
- 13) об'єктивність суджень, неупередженість оцінок;
- 14) самокритичність, здатність посміятися із себе;
- 15) використання різних форм доказів;
- 16) уміння помічати зв'язки між ознаками, формально між собою не

пов'язаними;

17) здатність сприймати об'єкти комплексно, цілісно, виділяти в них головне, істотне, відкривати потенційне;

18) розвинена уява, метафоричність (створення фантастичних ідей);

19) уміння дивуватися;

20) здатність прогнозувати, передбачати, висувати гіпотези, робити припущення;

21) орієнтація на високі стандарти якості, ідеальні еталони.

Розвивати творчі здібності молодших школярів можна за допомогою інтерактивного навчання. Застосування інтерактивного навчання здійснюється шляхом використання фронтальних і кооперативних форм організації навчальної діяльності учнів інтерактивних ігор та методів, що сприяють навчанню вміння дискутувати. Найбільш поширеними є:

1) групова робота, що ґрунтується на принципах одночасності і позитивної взаємодії, однакової участі дітей і їх індивідуальної відповідальності;

2) робота в парах, що дає можливість учням обмінюватися ідеями з партнером і лише тоді озвучувати свої думки перед класом;

3) метод «Мікрофон» привчає дітей по черзі, швидко висловлювати свою думку, позицію чи відповідати на запитання;

4) «Мозковий штурм» - ефективний метод колективного обговорення, пошуку рішень шляхом вільного висловлювання думок всіх учасників, де кожен має можливість виконувати різні ролі: партнерів, що вчать співробітництву; учасників, які шукають альтернативного вирішення проблеми; мислителів, що аналізують взаємозв'язки між явищами; співробітників, які вміють активно слухати, підтримувати розмову, досягати згоди, домовлятися; експертів, що аналізують проблему; друзів, які спілкуються один про одного, довіряють, допомагають.

5) побудова «Асоціативного куща» - це певна стратегія навчання, що спонукає дітей думати вільно та відкрито на певну тему. Спочатку висловлюються і фіксуються найскладніші асоціації, а потім – другорядні. Так

«Асоціативний куш» поступово розростається.

Доцільно висловити певні рекомендації педагогам щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів:

1. Організувати спостереження. Молодші школярі «дивляться», але «не бачать». Потрібно акцентувати увагу дітей на суттєвому, новому, тому, що робить працю оригінальною

2. Впроваджувати в практику навчання природознавства уроки мислення серед природи, на яких розвиваються творчі здібності дітей.

3. Стимулювати творчу уяву. Діти яскраво сприймають світ, для них характерна особлива емоційність уяви. Потрібно допомогти зрозуміти побачене, почуте, пережите, допомогти віднайти зв'язки, відношення між явищами та предметами.

4. Розвивати потребу творчості. Створювати атмосферу престижності творчого процесу. Варто використовувати притаманну дітям цього віку імпульсивність та спрямувати її на творчість: запропонувати придумати риму, загадку, казку, самостійно віднайти що-небудь цікаве у природі тощо.

5. Підтримувати позитивні емоції. Відомо, що діти молодшого шкільного віку сильно цінують думку дорослих, радіють власним і чужим успіхам. Тому завдання педагога – дозволити дитині отримати почуття задоволення від власних досягнень, від власної творчої праці.

1.3. Технології та особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення української мови та літератури

Проблема розвитку творчих здібностей школярів докладно вивчена такими дослідниками як Ю. Азаров, Л.Виготський, В. Загвязинський, І. Зязюн, В. Кан-Калік, М. Нікандров, Н. Кічук, Б. Коротяєв, Г. Тарасенко, Ю.Самарін, С.Сисоєва, Л.Ярощук та іншими. На думку Д.Богоявленської, головною умовою формування творчо обдарованої особистості на уроках можна вважати навчання дітей нестандартному мисленню, вмінню генерувати оригінальні, незвичайні ідеї, акцентувати увагу на об'єкті дослідження. Лише за таких умов можливий

розвиток творчих здібностей дитини. Педагогічна система Василя Сухомлинського, як зазначають її дослідники М. Антонець, В. Кузь, Н.Побірченко, А. Розенберг, М. Мухін, базується на науково обґрунтованій меті виховання – всебічному розвитку людини як особистості. Провідні методисти (Богуш А., Вашуленко М., Савченко О., Орланова Н. та ін.) перевагу творчих робіт на уроках мови над іншими видами навчальної діяльності вбачають у тому, що творча праця виводить учнів за межі штампованих, часто набридлих, нудних завдань, виробляє самостійність, ініціативу, заохочує до змагання.

Технологічний підхід у контексті шкільної мовної освіти важливо розглядати з таких теоретичних позицій: технологічні дії в навчанні мови – це сукупність послідовних кроків від визначення цілей формування мовної особистості, попереднього проектування моделі навчально-виховного процесу з мови (навчальних ситуацій, уроків, позакласних заходів) до реалізації на практиці поставлених завдань, з подальшою оцінкою та аналізом досягнутих результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів; сучасні технології у сфері мовної освіти – навчальні системи, які відповідають найновішим досягненням дидактики, лінгвістики, теорії і практики навчання мови; вибір технології навчання залежить від мети, особливостей предметно-тематичного змісту навчальної діяльності учнів, рівня індивідуального розвитку, пізнавально-комунікативного досвіду школярів, методичної майстерності вчителя [42].

Технології у навчанні мови – це сукупність послідовних кроків від визначення цілей формування мовної особистості, попереднього проектування моделі навчально-виховного процесу з мови (навчальних ситуацій, уроків, позакласних заходів) до реалізації на практиці поставлених завдань, з подальшою оцінкою та аналізом досягнутих результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів; сучасні технології у сфері мовної освіти – навчальні системи, які відповідають найновішим досягненням дидактики, лінгвістики, теорії і практики навчання мови; вибір технології навчання залежить від мети, особливостей предметно-тематичного змісту навчальної діяльності учнів, рівня

індивідуального розвитку, пізнавально-комунікативного досвіду школярів, методичної майстерності вчителя.

Використання технологічного підходу в навчальному процесі вимагає урахування цілої низки принципів, зокрема таких:

1. Орієнтація на позитивні якісні зміни існуючих процесів діяльності.
2. Моделювання структури та змісту діяльності.
3. Принцип системності, змістової та структурної цілісності.
4. Гармонійної взаємодії всіх елементів уроку
5. Керованості й поетапності реалізації процесу.
6. Наукової обґрунтованості, зростаючої посильності на кожному наступному етапі розвиваючої діяльності.
7. Постійного зворотного зв'язку, співвіднесення мети й результатів.
8. Свідомості та творчої активності учасників.

Враховуючи те, що педагогічна технологія торкається тактики досягнення освітніх цілей, а основними в навчально-виховному процесі є такі елементи, як мета і спосіб її досягнення, розподілимо види загально-педагогічних технологій, які мають широкі перспективи застосування в шкільному курсі української мови для розвитку творчих здібностей: ігрові технології, інтерактивні технології навчання, технологія організації навчальної проектної діяльності, ТРВЗ-технології, технології розвитку критичного мислення, технології раннього та інтенсивного навчання.

Значний потенціал щодо розвитку творчих здібностей учнів початкових класів мають уроки української мови. К. Ушинський їх завдання вбачав у тому, щоб розвинути в дітях ту природжену здібність, яку називають даром слова, навчити їх свідомо володіти цінностями рідної мови і граматики (пізнання логіки мови), застосовуючи усні та письмові вправи, які мають поступово ускладнюватися. Як основу він радив використовувати найкращі зразки народної творчості (билини, пісні, казки, прислів'я, загадки), а також кращі твори письменників (Шевченка, Пушкіна, Крилова, Лермонтова, Кольцова). Ступінь успішності реалізації засобів творчого розвитку залежить від особливостей

організації навчального процесу вчителем, уміння педагога доречно і в цікавій формі запропонувати учням завдання [50].

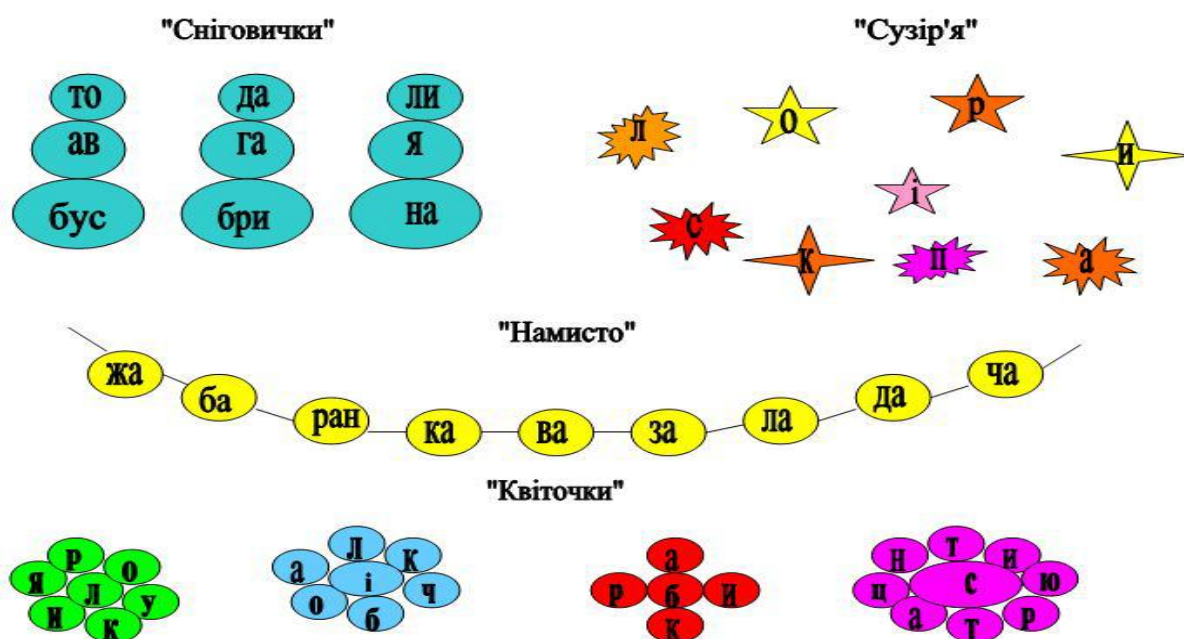
Великі можливості щодо організації творчих здібностей молодших школярів має дидактична гра, навіть на уроках української мови. Дидактична гра – творчий засіб навчання, виховання і розвитку здібностей, що спрямовані на розвиток спостережливості, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, сенсорної орієнтації, кмітливості і винахідливості, а тому їх можна використовувати під час викладання будь-якого предмета у початковій школі. Сучасна дидактика, звертаючись до ігрових форм навчання, вбачає в них можливості ефективної взаємодії педагогів і учнів, продуктивної форми їх спілкування з властивими їм елементами безпосередності й невимушеної зацікавленості.

Дослідницями М.Коновальчук та А.Кукобко було розроблено систему дидактичних ігор, що мають на меті розвиток провідних психічних процесів, задіяних у творчій. Приклади дидактичних ігор, які мали значний розвивальний вплив на молодших школярів та викликали зацікавленість, інтерес у дітей: Домалюй картинку(учитель демонструє картину, частина якої закрита і невідома дітям. Завдання дітей – уявити зміст закритої частини з наступним порівнянням намальованого художником і уявними образами); Зміна властивостей(ведучий називає ситуацію, в якій люди, тварини, предмети змінюють свої властивості. Гравцям необхідно передбачити всі можливі наслідки таких перетворень); Фантастична тварина (учитель розповідає, що у казках зустрічаються тварини, який немає у житті, але які поєднують в собі особливості декількох тварин (наприклад, русалка – людина і риба; Змій Горинич – трьохголова змія і птах)) [28].

Для успішного керівництва розвитком творчих здібностей учнів учителю необхідно знати індивідуально-психологічні особливості дітей, постійно розвивати їх пам'ять, уяву, фантазію, а також збуджувати та підтримувати інтерес до виконання певного виду роботи. Науковість, систематичність, свідомість, наочність навчання, зв'язок теорії з практикою, прагнення до міцності знань і навичок — усі ці дидактичні принципи дадуть можливість проводити

роботу над розвитком творчих умінь і навичок на високому науково-методичному рівні.

Чимало вчителів початкових класів впроваджують у щоденну роботу з дітьми ігрові технології. Зокрема заслуговує на увагу досвід учителя початкових класів Л. Олексіївцевої. У педагогічній палітрі цього педагога спостерігаються використання таких методик, як інсценування казок, ляльковий театр, пантоміма, драматична розповідь. Також ігри для розвитку швидкості техніки читання («Поїзд голосних», «Проколотий м'яч», «Пеньочки», «Впіймай звук», «Утвори слова», «Як квіточки дружать з бджілкою», «Бджілка»). Словникові ігрові диктанти для уроку української мови та інші. Приклади використання словникових ігрових диктантів для уроку української мови представлено на рисунку 1.1 [8]

Рис. 1.1 Словникові ігрові диктанти для уроку української мови

Ігри важливо проводити систематично і цілеспрямовано на кожному уроці, починаючи з елементарних ігрових ситуацій, поступово ускладнюючи і урізноманітнюючи їх у міру накопичення в учнів знань, вироблення вмінь і навичок, засвоєння правил гри, розвитку пам'яті, виховання кмітливості, самостійності, наполегливості тощо. У початкових класах тільки гра дає змогу легко привернути увагу і тривалий час підтримувати в учнів інтерес до важливих та складних предметів, властивостей і явищ, на яких у звичайних умовах не

завжди вдається зосередити увагу всіх учнів. Для розвитку творчості ідеальним є навчання з використанням ігрових елементів, адже саме гра (особливо сюжетно-рольова, або творча) навчає таких обов'язкових для розвитку творчості здібностей, як моделювання, порівняння, узагальнення, конкретизація, навчання мистецтва доводити, прогнозування при заповненні пропусків у тексті під час читання, «проблемні» вміння (бачити, ставити, розв'язувати проблеми). Крім того, гра сприяє внутрішній розкнутості, без якої не може бути творчості.

Основними прийомами розвитку творчих здібностей на уроках рідної мови є написання творів, переказів з творчим продовженням, лінгвістичні ігри, складання і розв'язування ребусів, кросвордів, шарад, робота над створенням казок, загадок; творчі завдання додому.

Важливу роль відіграють творчі самостійні роботи. Вони підвищують інтерес дітей до навчання, розвивають їх спостережливість, дають можливість самостійно досягати поставленої мети. Крім цього, у таких роботах виявляються особливості мовлення та індивідуальні якості учнів. Цікавими прийомами, які стимулюють дітей до вияву творчості, є такі [8]:

1) «від фантазії до малюнка» – учням пропонується описати словами малюнок, який бачать лише вони у своїй уяві; якщо написане здається дитині цікавим, то слова варто "перетворити" у малюнок, що може стати частиною домашнього завдання школяра;

2) замість складання розповіді за малюнками можна запропонувати учням скласти сценарій мультфільму за цими ж зображеннями (таке завдання підвищує інтерес дітей, дає їм можливість відчувати себе «справжніми сценаристами», виконуючи звичайне завдання незвичним способом;

3) «музичний твір» – учні описують фрагмент фільму, мультфільму чи вистави (придуманий ними або існуючий реально), музичним супроводом до якого могла б стати прослухана музика;

4) твір-асоціація за мотивами написаного раніше диктанту чи переказу; такий вид роботи дає школярам можливість висловити власне ставлення до змісту попередньо виконаних робіт.

Підвищенню творчої активності учнів на уроках української мови сприяють нестандартні форми їх організації: уроки-конкурси, змагання, вікторини, мандрівки, конференції, уроки-казки, ділові ігри, тематичні ігрові уроки, завдяки яким учні краще та швидше засвоюють навчальний матеріал.

Усю творчу роботу на уроках рідної мови в початковій школі можна умовно розділити на два види: завдання, пов'язані з творчим використанням матеріалів підручника, та додаткові завдання, які добирає вчитель самостійно з урахуванням інтересів, особливостей дітей, власного досвіду. Серед видів робіт, пов'язаних із використанням підручника, можна виокремити такі групи: 1) завдання частково творчого характеру; 2) завдання з творчою основою.

Завдання частково творчого характеру: скласти речення за опорними словами, на запропоновану тему, різних конструкцій, дописати речення, відновити деформований текст, дібрати до нього заголовки, скласти елементарний опис, здійснити елементарний аналіз композиції тексту, порівняльний аналіз текстів різних стилів та ін.

Наприклад, "Зі словами, що позначають кількість (п'ять, дев'ять, двадцять), і поданими іменниками склади словосполучення і запиши. Одне словосполучення (на вибір) уведи в речення.

Будинок, парасолька, оповідання, двері, сосна, дошка, (...).

Завдання з творчою основою: скласти усне оповідання на тему (за малюнками, опорними словами, реченнями, запитаннями, за зразком), створення розповіді за враженнями від побаченого, прочитаного, за власними спостереженнями, стислий переказ тексту, переказ із заміною особи, твір за початком (кінцівкою).

Наприклад, «Прочитай початок розповіді і розглянь малюнок. За поданим початком і малюнком склади і запиши твір. Використай у розповіді іменники у родовому відмінку».

Можна запропонувати учням на уроках української мови вправи, які окрім творчих здібностей, розвивають образне мислення, художнє бачення світу, розширюють словниковий запас, сприяють кращому засвоєнню семантики слів, а

саме:

- 1) дібрати означуване слово, до якого поданий прикметник був би епітетом;
- 2) вибрати найвдаліший варіант слова;
- 3) дописати (відновити) віршовані рядки;
- 4) об'єднати кілька речень в одне;
- 5) розчленувати текст на складові частини, змінити (розширити, згорнути, перебудувати, замінити) мовний матеріал;

б) розширити текст, вживаючи якомога більше прислівників, але не додаючи більше ніж два речення;

дати заголовок тексту («Осінь ніч. Зривається вітер, шарпає дерева. Дощ періщить у шибки...»)

7) перебудувати прості речення на складне речення з різними видами зв'язку, визначити смислові відношення між частинами складних речень;

8) вставити пропущені слова;

9) замінити поданий текст синонімами: "Здавна існує велика дружба між людьми і лелеками. Може, як жодна інша птаха, підпускає лелека до себе людину бо вірить, що не буде йому кривди. І не дарма говорять люди: у хаті, на якій поселиться лелечина пара, пануватиме добро і злагода ."

10) дібрати якнайбільше означень до поданого слова *наприклад, день - похмурий, незабутній,...), чи якомога більше дієслів, які б поєднувались із словом (наприклад, вітер дме, завиває, співає,...). Такі справи доцільно проводити у формі гри, змагання ("Хто швидше", "Хто більше").

У процесі мовної освіти творчий розвиток дітей пов'язують насамперед з мовленнєвою діяльністю. Так, зокрема, Н.Бондаренко, досліджуючи умови розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності, до загально-педагогічних відносить такі [4]:

1. Застосування психолого-педагогічних технологій, що забезпечують самостійну активність учнів у процесі творчої діяльності. Виконання цієї умови має гарантувати позитивну мотивацію творчої діяльності молодших школярів і надавати дієвий арсенал психолого-педагогічних стимулів, які спрямовуватимуть

активність учнів у необхідному напрямку. Такі психолого-педагогічні технології повинні враховувати особливості молодшого шкільного віку, забезпечувати оптимальні умови для самовираження учнів, спиратися на особистісно-значущий для учнів матеріал, залучати їхні емоції до процесу творчості, спонукати учнів у процесі творчої діяльності відображати свій чуттєвий досвід у повному обсязі, надавати можливість самостійно творити.

2. Системність мовленнєвої роботи з учнями в умовах творчо-розвивального середовища. У повсякденному житті знання, які використовуються, тісно переплітаються, утворюючи єдину систему. Тому учень повинен бачити предмет чи явище системно: в єдності зі зв'язками, в які він вступає. Системність мовленнєвої роботи в умовах творчо-розвивального середовища забезпечується шляхом розвитку основних психічних процесів дитини через слово і мовленнєву діяльність. Така система повинна передбачати розвиток процесів сприймання, здібностей до уявлення, ейдетичних можливостей дитячого мислення, уміння переборювати стереотипи, формування навичок асоціативного і гнучкого мислення тощо.

На думку Д. Романовської, психолого-педагогічними умовами розвитку творчої особистості школярів у процесі мовленнєвої діяльності, можна вважати такі [41]:

1. Педагогічне стимулювання розвитку творчих здібностей, що здійснюється на основі особистісно зорієнтованого характеру взаємодії учителя з учнями. Така взаємодія учителя та учня передбачає насамперед спільну мовленнєво-творчу діяльність як спілкування, в якому не існує різкої полярності позицій учня й учителя, взаємодію. Це сприяє стимулюванню активності, самостійності, ініціативи дітей, поєднанню творчої свободи і спрямування діяльності учнів, емоційності та виразності спілкування з проявами поваги і доброзичливості учасників педагогічного процесу.

1.Активізація творчо-мовленнєвої діяльності учнів початкових класів відбувається на основі збагачення емоційно-чуттєвого та комунікативного досвіду. Результативний творчий розвиток, за словами Д. Романовської,

забезпечується лише активною, емоційно забарвленою творчою діяльністю, адже емоція – це почуття, що «мотивує, організовує і спрямовує сприймання, мислення і дії». Збагачення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів у процесі навчання може бути забезпечене через емоційну підготовку учнів, емоційну насиченість навчального матеріалу та методів навчання, незвичність способу постановки завдання, чіткість і динамічність переходу від одного виду роботи до іншого, вчасний перехід від пояснення до практичних дій учнів.

2. Формування у молодших школярів навичок довільної візуалізації мисленнєвих образів. Візуалізація мисленнєвих образів – створення образів у мозку на основі попереднього досвіду, – важлива складова уяви, необхідна для повноцінної творчої діяльності будь-якої людини. Довільна візуалізація мисленнєвих образів є однією з передумов творчої мовленнєвої діяльності в молодшому шкільному віці і, як наслідок, розвитку творчих здібностей.

3. Забезпечення вербалізації уявлень учнів на основі мовленнєво-творчої діяльності. Вербальне (логічне) і невербальне (образне) мислення протиставляються багатьма дослідниками творчих процесів. Проте відомо, що завершальним етапом будь-якого творчого акту є організація, критичний аналіз та упорядкування результатів активності образного мислення. Для цього етапу вагомою є взаємодія вербального і невербального мислення. З метою забезпечення рівноваги між цими двома типами мислення в молодших школярів доцільно використовувати об'єктивацію образів уяви через мовлення.

4. Залучення учнів до предметно-пластичної діяльності з метою матеріалізації образів. Образ уяви може бути об'єктивований не лише у вербальній, а й у практичній діяльності учня. Предметно-пластична діяльність дозволяє молодшим школярам розширити власне поле творчих знахідок. У цьому випадку мовленнєва діяльність може виступати і як стимул, і як наслідок практичних дій молодших школярів з предметно-пластичним матеріалом. Мовленнєві образи, створені учнями, знаходять свою об'єктивну реалізацію у папері, картоні, нитках, природному матеріалі. Художні засоби дозволяють учням точніше передати зміст творчо-мовленнєвого образу, пояснити його, тим

самим надаючи можливість ще більшого самовираження. Виконані роботи мають розкривати внутрішню сутність і значення того творчо-мовленнєвого образу, який був створений молодшим школярем. Виріб, виконаний дитиною, ніколи не призначений лише для неї особисто. Учень завжди прагне показати результат своєї діяльності іншим. Тобто малюнок, виріб чи аплікація призначені для того, щоб повідомити світу про внутрішні переживання творця. Ця властивість об'єкта творчої діяльності наближає матеріалізацію уявних образів до вербалізації: таким чином молодший школяр повідомляє іншим про свій душевний стан, свої погляди, мрії.

Психолого-педагогічними передумовами ефективного розвитку творчих здібностей учнів 3-4 класів є розвиток їхньої емоційної сфери, психічних процесів (творча уява, образність мислення, мимовільність уваги, індивідуальні властивості наочно-образної та оперативної пам'яті), а також психологічних факторів навчання мови (чуття мови, дару слова). Важливого значення у процесі розвитку творчих здібностей набувають активізація пізнавальної діяльності, застосування інтерактивних технологій, ігрових прийомів, проведення нестандартних уроків, забезпечення мотивації мовленнєвої діяльності.

Висновки до I розділу

Отже, в результаті теоретичного дослідження ми з'ясували, що творчість – це діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. Творчість має подвійний психологічний аспект: особистісний (здібності, мотивація) і процесуальний (знання, вміння, навички). Для особистості, яка прагне до творчості, характерна оригінальність, ініціативність, висока самоорганізація, величезна працездатність. Творча особистість знаходить задоволення не стільки в досягненні мети праці, скільки в самому процесі. Серед умов, що стимулюють розвиток творчих здібностей особистості, виокремлюються такі: ситуації незавершеності або відкритості (на відміну від регламентованих, суворо контрольованих); спонукання до постановки питань; стимулювання відповідальності й незалежності; акцент на самостійних

розробках, спостереженнях, почуттях, узагальненнях тощо.

Передумовою творчості, творчих можливостей дітей виступає креативність, як потенційна здібність до різносторнього мислення, почуттів та дій. Ознака творчої уяви учнів – створення нових образів у процесі навчання. Етапи формування дитячої творчості, стадії прояву творчої активності умовно можна диференціювати. Перша стадія – наслідування, копіювання готового. Друга стадія – творче наслідування: внесення елементів новизни, прояв самодіяльності без внесення істотних змін у пропоновані іншими схему дій, зразок, ідею. Третя стадія – репродуктивна творчість: уміння взяти за основу пропоновану схему (ідею), але істотно переробити її, внести зміни. Четверта стадія: справжня творчість, створення нового.

Основними прийомами розвитку творчих здібностей на уроках рідної мови є написання творів, переказів з творчим продовженням, лінгвістичні ігри, складання і розв'язування ребусів, кросвордів, шарад, робота над створенням казок, загадок; творчі завдання додому. Важливу роль відіграють творчі самостійні роботи.

Основні положення даного розділу висвітлено у публікаціях автора [25], [26].

РОЗДІЛ II.

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Організація та процедура дослідження

В результаті теоретичного дослідження було з'ясовано, що учні Носівської ЗОШ І-ІІІ ст. №1 початкової школи мають певні особливості у розвитку творчих здібностей. У даному підрозділі буде розкрито спробу емпіричним шляхом перевірити наявність статистично значущих особливостей творчих здібностей учнів 2-В та 2-Г класів.

Завдання дослідження:

- 1) підбір методичного інструментарію дослідження;
- 2) підбір вибірки дослідження;
- 3) проведення емпіричного дослідження;
- 4) якісний і кількісний аналіз отриманих даних емпіричного дослідження;
- 5) обговорення отриманих результатів і висновки за підсумками дослідження.

Вибірку нашого дослідження складають 60 молодших школярів. Вікові рамки досліджуваних 8-9 років. В нашому дослідженні було використано емпіричні методи дослідження та наступні психодіагностичні засоби:

1. Опитувальник типів мислення і рівня креативності Дж. Брунера.
2. Методика «Значення слів».
3. Тест креативності Торенса.
4. Методика «Творча уява» («Три слова»);
5. Методика «Доповнення слів» (модифікація тесту Г.Айзенка доцентом Н. А. Головань).

Розглянемо їх більш детально.

Опитувальник типів мислення і рівня креативності Дж. Брунера дозволяє визначити базовий тип мислення і виміряти рівень креативності. Даний опитувальник адаптований Нікіфоровим А. Опитувальник складається з 75

запитань на які необхідно відповідати так чи ні. Опитувальник визначає рівень розвитку предметного, символічного, знакового, образного мислення та креативності (додаток А). В нашому дослідженні було використано запитання, які стосуються креативності.

Методика «Значення слів» запропонована А. Р. Лурия та адаптована Шапка Л. направлена на виявлення творчого мислення. Основними цілями даної методики є те, що вона направлена на дослідження рівні прояву вміння за допомогою мислення відкривати принципово нове чи удосконалювати вирішення того чи іншого завдання. Також за допомогою даної методики можна виявити рівень творчого мислення, яке спрямоване на створення нових ідей, їхні недоліки й дефекти. Досліджуваним пропонується 25 слів, які мають різне значення. На протязі 15 хвилин досліджуваний повинен записати максимальну кількість значень для кожного слова (додаток Б).

Тест креативності Торенса згрупований в вербальну, зображуючи та звукову батареї. Тест, який використовували ми називається «Фігурна форма тесту творчого мислення», яка була адаптована В НІІ загальної ат педагогічної психології в АПН в 1990 році. Друга частина, яка називається «Завершення картинок» була адаптована в 1993-1994 роках в лабораторії діагностики здабностей і ПВК Інституту психології Російської академії наук. Опитувальник містить у собі субтести: «Намалюй картинку», «Завершення фігури», «Повторювальні лінії». В результаті ми можемо виявити 5-ть показників: «швидкість», «оригінальність», «розробленість», «опір замиканню» і «абстрактність назв» (додаток В).

Методика «Творча уява» («Три слова») має на меті дослідити особливості творчої уяви. Досліджуваному пропонується протягом 15 хв. Скласти якомога більшу кількість речень, у кожне з яких входили б всі три слова (додаток Г). Оцінка роботи досліджуваного проводиться за наступною шкалою:

1) у реченні використані всі 3 слова в дотепній та оригінальній комбінації – 6 балів;

- 2) у реченні використані всі 3 слова без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації – 5 балів;
- 3) у реченні використані всі 3 слова у звичайній комбінації – 4 бали;
- 4) у реченні використані всі 3 слова в менш розумово необхідній, але логічно допустимій комбінації – 3 бали;
- 5) у реченні розумово необхідно використані лише 2 слова, а 3-є слово використано для словесного зв'язку – 2 бали;
- 6) у реченні вірно використано лише 2 слова, а 3-є слово штучно введено у речення – 1 бал;
- 7) досліджуваний правильно зрозумів завдання, але дає у реченні формальне об'єднання всіх 3-х слів або використовує їх з повторенням – 0,5 бала;
- 8) речення являє собою безглузде поєднання всіх 3-х слів – 0 балів.

Якщо досліджуваний склав дуже схожі одне на одне речення, з повторенням теми, то друге і всі наступні речення оцінюються половиною початкового балу. Підраховується сума балів, отримана кожним досліджуваним. Обчислюється середній бал кожного досліджуваного та середній бал всієї вибірки. Рівні розвитку творчої уяви: 5 – 6 балів – високий рівень; 3 – 4 бали – середній рівень; 0 – 2 бали – низький рівень.

Методика «Доповнення слів» (модифікація тесту Г.Айзенка доцентом Н.А. Головань) направлена на дослідження сукупного показника критичності, гнучкості і конструктивності мислення як компоненту творчого типу особистості. Обстежуваним пропонується інструкція: «Протягом 5 хвилин вставити на місце крапок в дужках таке слово, яке було б закінченням першого і початком другого. Працювати треба швидко і уважно, звертати увагу на кількість крапок, які відповідають кількості букв у слові. Не затримуйтесь довго на слові, виконуйте наступне, а до попереднього можна буде повернутись, якщо залишиться час». Оцінка роботи досліджуваного проводиться за наступною шкалою: 18 – 19 слів – ідеально висока сумісність гнучкості, критичності, швидкості та конструктивності мислення; 15 – 17 слів – достатньо висока; 11 – 14 слів – середня; до 10 слів – шаблонність, стереотипність мислення.

Також ми спостерігали за висловлюваннями за дітьми на уроках. Щоб дослідити, як змінювалися зв'язні висловлювання учнів, ми аналізували характерні ознаки тексту: цілісність змісту; зв'язність викладу; структурну організацію; завершеність.

Грунтовний аналіз висловлювань учнів дав змогу зробити принципово важливі висновки:

1) якість зв'язних висловлювань дітей залежить від проведеної підготовчої роботи;

2) збільшення часу на підготовку до написання твору сприяє оригінальності, інформативності тексту;

3) творча робота має відбуватися за умов, які сприяли б якомога повнішому розкриттю і реалізації творчого потенціалу кожної дитини. Важливо, щоб дитина самостійно творила, а не записувала роботи, складені батьками вдома;

4) дітям молодшого шкільного віку важче продукувати зв'язні висловлювання на абстрактні теми, тому міркування виявилось найскладнішим типом висловлювання, найлегше скласти дітям тексти-розповіді, тексти-описи займають проміжну позицію;

5) наявність добре розвиненої фантазії, уяви, інтуїції, креативного мислення не гарантує продукування нових творчих робіт без труднощів, оскільки створені образи повинні бути підкріплені потрібними словами (словосполученнями, реченнями), необхідними для точної й влучної передачі думок.

Усні й письмові розповіді дітей аналізувалися відповідно до визначених критеріїв і показників лінгвокреативності: наявність вигаданого сюжету і героїв; оригінальний характер дій героїв; повнота й глибина розкриття теми; послідовність викладу тексту, його тематична єдність; достатній обсяг; насиченість тексту синтаксичними конструкціями; виразність мови дійових осіб; розгалуженість синонімічних та антонімічних рядів; спеціальні зображувальні мовні засоби – епітети, порівняння, поетичність; емоційна експресивність висловлювання; інтонаційна виразність. Наявність у текстах показників креативності, поряд із загальним естетичним враженням, що справляє текст на

читача (слухача), і слугували підґрунтям умовного виділення рівнів розвитку творчих здібностей учнів у роботі над текстом: високий, достатній, середній, низький.

Високий рівень: учні створюють самостійні синтаксично та логічно завершені оригінальні висловлювання, що характеризуються багатством уяви, мають певну сюжетну лінію, насичену подіями. Учні виходять за межі очікуваного шляхом пошуку нових зв'язків між елементами відомого раніше. Мовлення школярів різноманітне, точне, виразне щодо використаних у ньому лексико-граматичних засобів. Висловлювання об'ємні і містять понад 100 лексем в усному продукуванні тексту і понад 80 – у письмовому. Учні застосовують як універсальну, так і експресивну лексику, відсоток якої становить близько 25. Учні застосовують спеціальні лексичні зображувальні засоби: епітети (понад 5), порівняння (2 та більше), різноманітні тропи (3 та більше), поетичні фігури мови (понад 2). Виклад думок характеризується послідовністю, зберігається тематична єдність тексту. Детальність розповіді чи опису забезпечуються насиченістю речення другорядними членами, середня кількість слів – 8-10. Поряд з доречним застосуванням простих речень у розповідях для підсилення динамізму зображуваного учні застосовують певні види складних та ускладнених речень, уміло виражають власне ставлення до описуваних подій. Школярі оволоділи вміннями будувати висловлювання різних типів – розповідь, опис, міркування.

Достатній рівень: висловлювання учнів самостійні, завершені, об'ємні (від 90 слів в усному та 70 слів у письмовому текстах). Сюжети розповідей містять як оригінальні ідеї, події, образи, так і такі, що створюються за аналогією, комбінуванням відомого раніше, однак власне оригінальний матеріал обіймає не менше 50% тексту розповіді. Учні вміють складати всі три типи мовленнєвих висловлювань, добирають адекватну їм лексику, граматично-синтаксичні структури. Універсальна лексика у висловлюваннях складає близько 80%, експресивна близько 20%. Учні доречно застосовують епітети (3-4), порівняння, гіперболи, літоти, однак використання метафор викликає в них певні труднощі. Зв'язність і цілісність висловлювання подекуди порушується, проте загалом

виклад послідовний. Речення різноманітні за своєю синтаксичною структурою, поширені другорядними членами (середня кількість слів у реченні – 6-8).

Середній рівень: школярі виконують завдання лише після проведення певної пропедевтичної роботи або за допомогою вчителя. Висловлювання мають завершений характер, однак їх обсяг не завжди достатній для розкриття глибини теми (від 60 до 90 слів в усному та від 50 до 80 слів у письмовому текстах). Сюжети розповідей створюються за аналогією до сприйнятих раніше творів, герої та характер їхніх вчинків відтворюють аналогічні в текстах відомих казок, інших зразках популярної дитячої літератури, мультиплікації, власне оригінальний матеріал обіймає від 30% до 50% тексту. Учні складають розповіді та описи, однак значні труднощі в них викликають міркування. Дібрана учнями лексика й синтаксичні структури загалом відповідають типу висловлювань, їх темі, проте універсальна лексика становить близько 90% тексту, оригінальна – 10%. Учні застосовують епітети (1-2), порівняння, гіперболи, літоти, метафори, які є більш чи менш влучними за своїм характером. Зв'язність і цілісність висловлювання порушуються через невміння виділити і розвинути основні структурні компоненти (зачин, основна частина, кінцівка). Учні застосовують різні типи речень, однак тяжіють до використання простих, непоширених речень. Середня кількість слів у реченні – 4-5.

Низький рівень: для створення зв'язного висловлювання учням необхідна зовнішня стимуляція, допомога з боку вчителя. Висловлювання не завжди мають завершений характер, їх обсяги недостатні для розкриття глибини теми (менше 60 слів в усному та 50 – у письмовому текстах). У процесі складання творів фантастичного характеру учні комбінують без привнесення креативного компонента фрагменти відомих творів, або ж вдаються до схематичної репродукції цілого твору, власне оригінальний матеріал обіймає менше 30% тексту. Мовлення учнів характеризується обмеженим обсягом словника, одноманітністю синтаксису. Текст складається з коротких однотипних речень зі слабо вираженим зв'язком між ними. У ньому занадто часто повторюється одне і те ж слово, оскільки лише цей повтор і забезпечує мінімум зв'язку, що не дозволяє

тексту розсипатись, універсальна лексика становить понад 90% висловлювання, оригінальна – менше 10%. Учні частково застосовують епітети (1-2), порівняння, серед яких переважають примітивні, однотипні й невлучні за своїм характером. Зв'язність і цілісність висловлювання порушуються через невміння виділити й розвинути основні структурні компоненти тексту, відсутність єдиної установки на його продукування. Середня кількість слів у реченні – 3-4.

У відповідності з вимогами до організації психолого-педагогічних досліджень, емпіричне дослідження було проведено у три етапи: підготовчий, діагностичний та аналітичний.

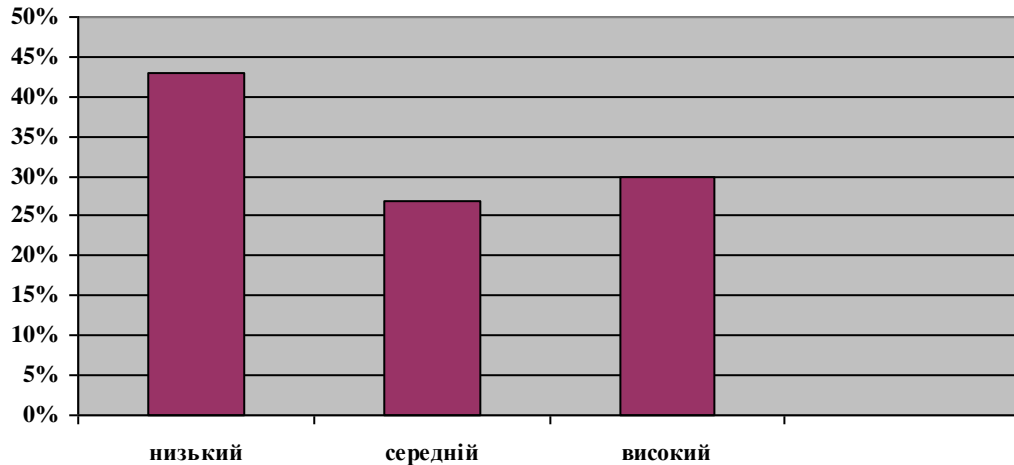
На підготовчому етапі було сформовано основні завдання дослідження, підібрано відповідний комплекс методик і сформовано вибірку дослідження, спрогнозовано можливості використання одержаних результатів. Також з'ясовано коло етичних питань, що стосуються дослідження та що найбільш важливо з наукового погляду, з погляду моралі, для суспільства, для учасників дослідження тощо. Також з'ясовано, які дії і в якій послідовності будуть здійснюватись.

На діагностичному етапі дослідження, у відповідності з планом, були використані психодіагностичні методики. Процедура дослідження проводилась у 2018 році. Під час проведення дослідження було проведено інформування учасників про мету, особливості процедури, про права та обов'язки сторін, врахування можливості учасників відмовитись від дослідження або вийти з нього. Під час проведення дослідження було збережено почуття власної гідності та психологічного комфорту учасників.

На аналітичному етапі дослідження було проведено якісний аналіз отриманих результатів та статистичну обробку даних за допомогою комп'ютерного пакету SPSS for Windows версія 17.0. Оброблені дані було проінтерпретовано відповідно до психологічного змісту.

2.2 Визначення рівнів розвитку творчих здібностей молодших школярів

Досліджуючи рівень креативного мислення молодших школярів було виявлено наступні результати, які представлено графічно на рисунку 2.1 та в таблиці 2.1

Рис. 2.1 Рівні розвитку креативного мислення

Таблиця 2.1

Рівні розвитку креативного мислення

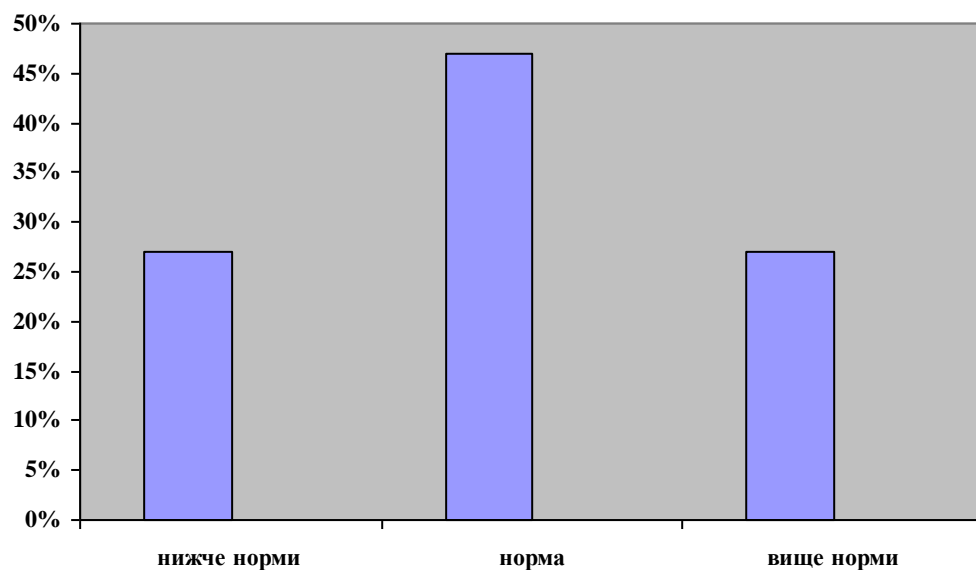
Рівні		
Низький	Середній	Високий
43%	27%	30%

Встановлено, що серед молодших школярів більше тих хто має низький рівень розвитку креативності. Це означає, що респонденти не характеризуються готовністю до створення принципово нових ідей. Креативність включає в себе підвищену чутливість до проблем, до дефіциту або суперечливості знань, дії за визначенням цих проблем, по пошуку їх рішень.

Мислення відрізняється від інших психічних процесів тим, що воно передбачає наявність проблемної ситуації, розв'язуючи яку необхідно відволіктися від чуттєвого досвіду і зробити певні практичні або теоретичні висновки, розширивши межі пізнання. Мислення найчастіше розглядається як продукт історичного розвитку суспільної практики, як особлива теоретична форма людської діяльності. У сучасних умовах цей вік може вирішити свої освітні завдання, якщо протягом даного часу будуть виникати і розвиватися такі основні новоутворення: навчальна діяльність і її суб'єкт; абстрактно-теоретичне мислення; довільне керування поведінкою. Якщо в першому класі мислення

дитини ще дуже нагадує мислення дошкільника, в своїх судженнях діти в основному спираються на реальні предмети з чуттєвого досвіду, їх висновки основані на наочних посилках, то до третього класу спостерігається сильний розвиток розумових операцій в сторону абстрактно-креативних. Школярі вчаться класифікувати різні предмети і явища, що, в свою чергу, веде до розвитку більш складних форм розумової діяльності. При переході в середню ланку більшість учнів вже вміють узагальнювати, робити аналіз і синтез. «У розумовій діяльності учнів у молодшому віці відбуваються суттєві зміни. Зростає здатність до абстрактного мислення, при цьому зберігаються і розвиваються конкретно-образні компоненти мислення. Помітний розвиток критичного мислення. Завдання вчителя формувати і розвивати необхідні для будь-якого віку школяра розумові операції»

Досліджуючи креативність було виявлено наступні результати, які представлено графічно на рисунку 2.2 та в таблиці 2.2

Рис. 2.2. Рівні креативності у молодших школярів

Таблиця 2.2

Рівні креативності у молодших школярів

Рівні		
Нижче норми	Норма	Вище норми
27%	47%	27%

Отримані результати засвідчують, що молодші школярі є досить креативними, тобто рівень креативності в нормі. Це означає, що на достатньому рівні вони мають здатність адаптивно реагувати на потребу нових підходів і продуктів. Ця здатність дозволяє також усвідомлювати нове в бутті, хоча сам процес може мати як свідомий, так і несвідомий характер; здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації. Також вони можуть креативно, оригінально, валідно, адекватно підходити до вирішення завдань. Вони знаходять нове вирішення проблеми в будь-якій темі: нове вирішення проблеми в математиці, відкриття хімічного процесу, створення музики, картини чи поеми, нової філософської чи релігійної системи, нововведення у правознавстві, свіже рішення соціальних проблем тощо.

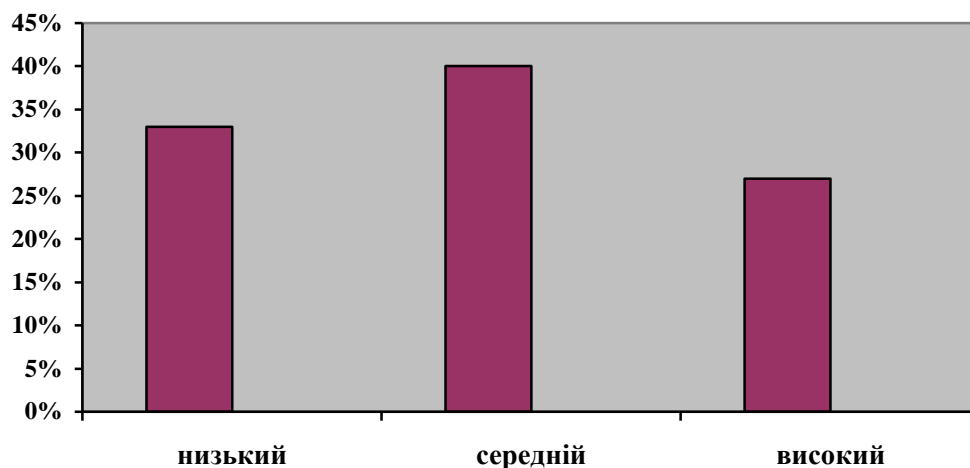
Варто відмітити, що все ж таки незначна частина учнів початкової школи мають рівень розвитку креативності нижче норми, що означає, що вони не мають здатності адаптивно реагувати на потребу нових підходів і продуктів та усвідомлювати нове.

Результати дослідження творчого мислення представлено графічно на рисунку 2.3 та в таблиці 2.3

Таблиця 2.3

Рівні креативності у молодших школярів

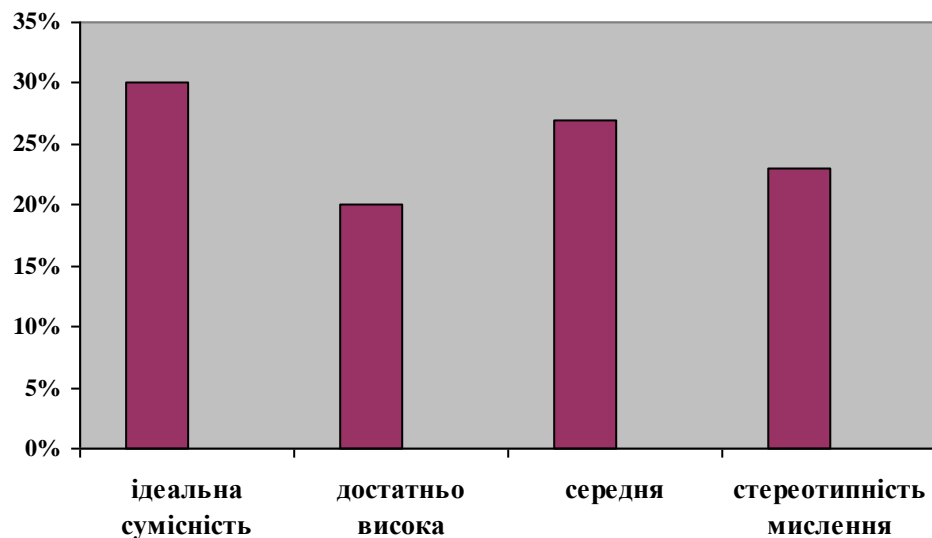
Рівні		
Низький	Середній	Високий
33%	40%	27%

Рис. 2.3 Рівні розвитку творчого мислення

Було виявлено, що серед молодших школярів немає домінуючого рівня розвитку творчого мислення. Але, все ж таки значна частина мають середній рівень розвитку творчого мислення. Це означає, що в залежності від ситуації мислення дає принципово нове вирішення проблеми, що приводить до нових ідей, відкриттів і рішень. Також до нового погляду на взаємозв'язок і взаємозалежності явищ.

Досліджуючи сукупний показник критичності, гнучкості і конструктивності мислення як компоненту творчого типу особистості ми з'ясували наступні результати, які представлені графічно на рисунку 2.4 та в таблиці 2.4

Рис. 2.4 Сукупний показник критичності, гнучкості і конструктивності мислення

Таблиця 2.4

Сукупний показник критичності, гнучкості і конструктивності мислення

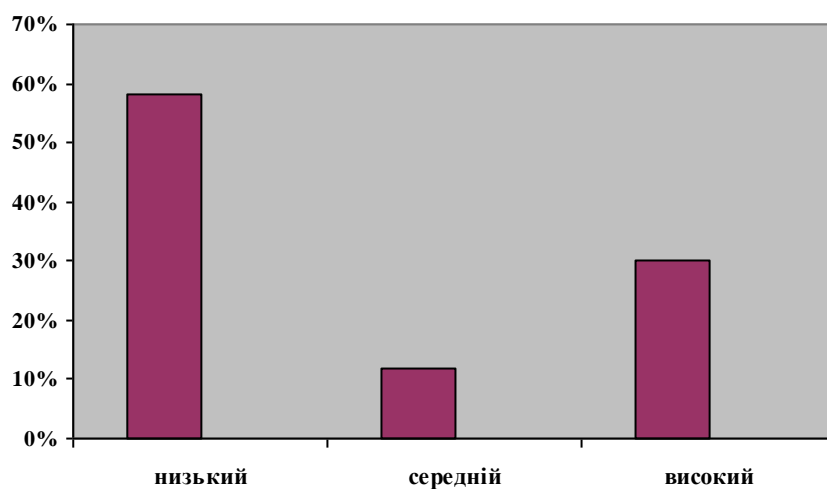
Показники	Відсоток
Ідеальна сумісність	30%
Достатньо висока	20%
Середня	27%
Стереотипність мислення	23%

Встановлені результати свідчать, що у більшості учнів початкової школи показник критичності, гнучкості і конструктивності мислення достатньо

високий, що свідчить про гармонійність. Варто відмітити, що значна відсоткова кількість учнів початкової школи мають стереотипне мислення. Стереотипне мислення означає, що діти початкової школи мислять шаблонами.

Стереотип у дітей молодшого шкільного віку тверда, часто спрощена, стандартна думка про інших, а також нетерпимість чи неприязнь до когось чи чогось чужого, незнайомого та незвичного. Все невідоме сприймається як чуже, а тому вороже й загрозове. Ксенофобія як світогляд може стати причиною ворожнечі за етнічними, національними та релігійними поглядами. Дуже часто ксенофобія є результатом відсутності достовірної інформації про інші культури. Особисте знайомство з представниками інших культур чи національностей сприяє зникненню ксенофобії. Проявом стереотипного мислення є дискримінація — навмисне обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за їх расовою або національною належністю, політичними або релігійними переконаннями, статтю тощо, призводить до приниження гідності окремої особистості або цілої групи індивідів, позбавляє їх участі у суспільно-політичному житті; обмежує комунікацію (яка є невід’ємним процесом взаємодії між людьми, завдяки чому відбувається обмін інформацією, досвідом і виявляється сутність людини).

Результати дослідження рівнів розвитку творчої уяви представлено графічно на рисунку 2.5

Рис. 2.5 Рівні розвитку творчої уяви

Таблиця 2.5

Рівні розвитку творчої уяви у молодших школярів

Рівні		
Низький	Середній	Високий
58%	12%	30%

Встановлено, що більшість молодших школярів мають низький рівень розвитку творчої уяви. Отримані результати означають, що більшість молодших школярів мають труднощі при створенні нових образів та ідей. Творча уява вимальовує нові, оригінальні образи та ідеї. Саме вона, доповнюючи творче мислення і взаємодіючи з ним, становить основу людської творчості. Продуктом творчої уяви є художній образ. Синтез в уяві здійснюється у різних формах, які називаються прийомами уяви. У молодших школярів прийоми творчої уяви також є низькими. Такими прийомами (операціями) уяви є:

1) гіперболізація, що характеризується збільшенням або зменшенням предмета, а також аналогічною зміною окремих частин; крім того, може змінюватися і кількість окремих частин (Змій Горинич з трьома та більше головами тощо);

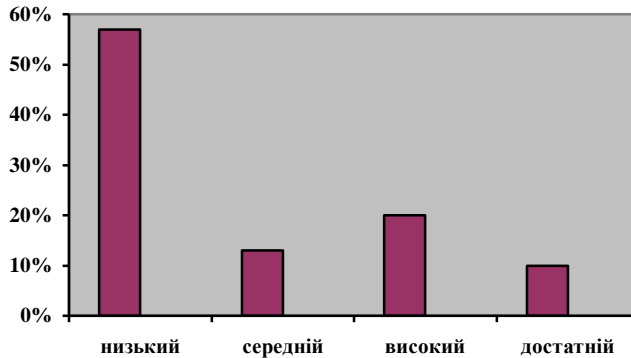
2) схематизація - окремі уявлення зливаються, відмінності стираються, а риси схожості виступають чітко;

3) типізація - виділення суттєвого, яке повторюється в однорідних образах (так створюється, як правило, художній образ);

4) загострення - підкреслювання окремих ознак. Саме на базі загострення створюються шаржі та карикатури.

Дуже поширеним прийомом уяви є аглютинація, тобто «поєднання» різних, звичайно не об'єднаних якостей, деталей, частин (це джерело багатьох казкових образів - русалка, кентавр та ін.), але з цим діти початкової школи мають проблеми. У вигляді так званого поєднання функцій аглютинація виступає як один із прийомів технічної творчості, винахідництва.

Досліджуючи рівні розвитку творчих здібностей учнів у роботі над текстом було встановлено наступні результати, які представлено графічно на рисунку 2.6 та в таблиці 2.6

Рис. 2.6 Рівні розвитку творчих здібностей учнів у роботі над текстом

Таблиця 2.6

Рівні розвитку творчих здібностей учнів у роботі над текстом

Показники	Відсоток
Низький	57%
Середній	13%
Високий	20%
Достатній	10%

Отримані результати засвідчують, що більшість учнів початкової школи мають низький рівень розвитку творчих здібностей учнів у роботі над текстом. Низький рівень означає, що для створення зв'язного висловлювання учням необхідна зовнішня стимуляція, допомога з боку вчителя. Висловлювання не завжди мають завершений характер, їх обсяги недостатні для розкриття глибини теми (менше 60 слів в усному та 50 – у письмовому текстах). У процесі складання творів фантастичного характеру учні комбінують без привнесення креативного компонента фрагменти відомих творів, або ж вдаються до схематичної репродукції цілого твору, власне оригінальний матеріал обіймає менше 30% тексту. Мовлення учнів характеризується обмеженим обсягом словника, одноманітністю синтаксису. Текст складається з коротких однотипних речень зі слабо вираженим зв'язком між ними. У ньому занадто часто повторюється одне і те ж слово, оскільки лише цей повтор і забезпечує мінімум

зв'язку, що не дозволяє тексту розсипатись, універсальна лексика становить понад 90% висловлювання, оригінальна – менше 10%. Учні частково застосовують епітети (1-2), порівняння, серед яких переважають примітивні, однотипні й невлучні за своїм характером. Зв'язність і цілісність висловлювання порушуються через невміння виділити й розвинути основні структурні компоненти тексту, відсутність єдиної установки на його продукування. Середня кількість слів у реченні – 3-4.

Варто відмітити, що достатній та високий рівні характерні для невеликої кількості дітей. Учні, які мають високий рівень створюють самостійні синтаксично та логічно завершені оригінальні висловлювання, що характеризуються багатством уяви, мають певну сюжетну лінію, насичену подіями. Учні виходять за межі очікуваного шляхом пошуку нових зв'язків між елементами відомого раніше. Мовлення школярів різноманітне, точне, виразне щодо використаних у ньому лексико-граматичних засобів. Висловлювання об'ємні і містять понад 100 лексем в усному продукуванні тексту і понад 80 – у письмовому. Учні застосовують як універсальну, так і експресивну лексику, відсоток якої становить близько 25. Учні застосовують спеціальні лексичні зображувальні засоби: епітети (понад 5), порівняння (2 та більше), різноманітні тропи (3 та більше), поетичні фігури мови (понад 2). Виклад думок характеризується послідовністю, зберігається тематична єдність тексту. Детальність розповіді чи опису забезпечуються насиченістю речення другорядними членами, середня кількість слів – 8-10. Поряд з доречним застосуванням простих речень у розповідях для підсилення динамізму зображуваного учні застосовують певні види складних та ускладнених речень, уміло виражають власне ставлення до описуваних подій. Школярі оволоділи вміннями будувати висловлювання різних типів – розповідь, опис, міркування.

В учнів, які мають достатній рівень висловлювання учнів самостійні, завершені, об'ємні (від 90 слів в усному та 70 слів у письмовому текстах). Сюжети розповідей містять як оригінальні ідеї, події, образи, так і такі, що створюються за аналогією, комбінуванням відомого раніше, однак власне

оригінальний матеріал обіймає не менше 50% тексту розповіді. Учні вміють складати всі три типи мовленнєвих висловлювань, добирають адекватну їм лексику, граматично-синтаксичні структури. Універсальна лексика у висловлюваннях складає близько 80%, експресивна близько 20%. Учні доречно застосовують епітети (3-4), порівняння, гіперболи, літоти, однак використання метафор викликає в них певні труднощі. Зв'язність і цілісність висловлювання подекуди порушується, проте загалом виклад послідовний. Речення різноманітні за своєю синтаксичною структурою, поширені другорядними членами (середня кількість слів у реченні – 6-8).

Учні, які мають середній рівень виконують завдання лише після проведення певної пропедевтичної роботи або за допомогою вчителя. Висловлювання мають завершений характер, однак їх обсяг не завжди достатній для розкриття глибини теми (від 60 до 90 слів в усному та від 50 до 80 слів у письмовому текстах). Сюжети розповідей створюються за аналогією до сприйнятих раніше творів, герої та характер їхніх вчинків відтворюють аналогічні в текстах відомих казок, інших зразках популярної дитячої літератури, мультиплікації, власне оригінальний матеріал обіймає від 30% до 50% тексту. Учні складають розповіді та описи, однак значні труднощі в них викликають міркування. Дібрана учнями лексика й синтаксичні структури загалом відповідають типу висловлювань, їх темі, проте універсальна лексика становить близько 90% тексту, оригінальна – 10%. Учні застосовують епітети (1-2), порівняння, гіперболи, літоти, метафори, які є більш чи менш влучними за своїм характером. Зв'язність і цілісність висловлювання порушуються через невміння виділити і розвинути основні структурні компоненти (зачин, основна частина, кінцівка). Учні застосовують різні типи речень, однак тяжіють до використання простих, непоширених речень. Середня кількість слів у реченні – 4-5.

Висновки до II розділу

Отже, завдання дослідження: підбір методичного інструментарію дослідження; підбір вибірки дослідження; проведення емпіричного дослідження;

якісний і кількісний аналіз отриманих даних емпіричного дослідження; обговорення отриманих результатів і висновки за підсумками дослідження.

Вибірку нашого дослідження складають 60 молодших школярів. Вікові рамки досліджуваних 8-9 років. В нашому дослідженні було використано емпіричні методи дослідження та наступні психодіагностичні засоби: опитувальник типів мислення і рівня креативності Дж. Брунера; методика «Значення слів»; тест креативності Торенса; методика «Творча уява» («Три слова»); методика «Доповнення слів» (модифікація тесту Г.Айзенка доцентом Н. А. Головань).

У відповідності з вимогами до організації психолого-педагогічних досліджень, емпіричне дослідження було проведено у три етапи: підготовчий, діагностичний та аналітичний.

За результати дослідження було визначено, що молодші школярі мають недостатній рівень розвитку творчих здібностей та мають труднощі у створенні нових образів. Тому виникає необхідність розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Основні положення даного розділу висвітлено у публікаціях автора [24].

РОЗДІЛ III.

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «МОВА І ЛІТЕРАТУРА»

3.1. Methodика та модель розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література»

Methodика розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література» передбачає дотримання наступних умов навчання на уроці:

1. Врахування індивідуальних особливостей учнів у навчанні та вихованні є пристосуванням методів і форм педагогічного впливу до індивідуальних особливостей дітей (природні задатки, темперамент, характер, здібності та ін.) з метою забезпечення запропонованого рівня розвитку особистості. Індивідуальний підхід створює найсприятливіші можливості для розвитку пізнавальних сил, активності, схильностей і обдарувань кожного учня.

2. Дотримуватися індивідуалізації. Індивідуалізація навчально-виховного процесу має на меті виявлення особистісного ставлення дитини до навчання під час ознайомлення з конкретними творами літератури. Індивідуалізація навчально-виховного процесу має на меті виявлення особистісного ставлення дитини до мистецтва під час ознайомлення з конкретними творами. Ефективним засобом індивідуалізації, що тісно пов'язаний із творчістю є самостійність, її характерними ознаками є:

- наявність в учнів власних поглядів, смаків, переконань у галузі образотворчого мистецтва;
- здатність самостійно мислити, знаходити правильні рішення;
- уміння відстоювати власну точку зору, сприймаючи і відчуваючи навколишній світ і художні твори.

3. Використовувати різні форми роботи з учнями:

– фронтальна, яка у творчій діяльності забезпечує участь усіх учнів у процесі творення, яким керує вчитель.

– групова робота полягає у спільних зусиллях учнів щодо вирішення творчих завдань: спільне планування роботи, обговорення й вибір способів творення, взаємоконтроль і взаємооцінка. Учнів ділять на групи по 5-6 осіб.

4. Використовувати різні засоби унаочнення. Серед засобів емоційного впливу на учнів неабияка роль належить візуальному сприйняттю, оскільки емоції міцно пов'язані з образами. Тому інтерес до предмета й увага учнів значно збільшуються завдяки майстерному використанню різноманітних засобів унаочнення, які впливають на емоційне забарвлення думки і стимулюють процес мислення. Відчуття, сприймання, мислення слугують невід'ємними частинами єдиного процесу відображення дійсності. Почуттєве, унаочнене пізнання предметів і явищ докільля є висхідним. Однак, відчуваючи, сприймаючи, наочно уявляючи собі будь-який предмет, будь-яке явище, дитина повинна певним чином аналізувати, узагальнювати, конкретизувати, іншими словами, мислити про те, що відображається у відчуттях і сприйняттях. Відчуття, сприймання, уявлення, мислення складають пізнавальні процеси.

Засобами розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови та літератури, є:

1) образотворчого мистецтва. Метою творчої діяльності засобами образотворчого мистецтва учнів є створення художнього образу на основі почутого чи прочитаного твору на уроці. У цьому процесі важливим аспектом є добір виражальних засобів (малюнок, колір, лінія, форма, світлотінь тощо). Діти повинні на малюнку зобразити сюжетну лінію прочитаного твору. Оскільки всі діти люблять малювати, то малюнок дає змогу дитині краще пізнати себе, адже, вкладаючи певний зміст у нього, вона багато розповідає про себе, про свій внутрішній світ, тобто виражає себе через художню творчість. Тому потреба у практичному творчому самовираженні є особливою і обов'язковою якістю особистості, яка прагне відтворити свої почуття у взаємодії художнього образу із символами, лініями, кольором тощо.

2) інтерактивних технологій, тобто творчих вправ можна запропонувати школярам на основі текстів, що передбачені для вивчення в діючих підручниках для читання. Наприклад: – доповнення та перебудова тексту (опис подій, які могли передувати зображенням; розширення змісту оповідання новим епізодом; вигадування нових обставин сюжету; складання нового закінчення оповідання, казки); – прогнозування можливого розвитку подій, передбачення змісту твору на основі заголовка, ілюстрації, читання першого й заключного абзаців тексту; – словесне малювання та "екранізація" прочитаного; – складання творчих переказів; – добір римованих слів, доповнення рядків віршів; – складання «Сенкана», «Кубування», «Гронування» та ін..

Розглянемо методику використання окремих творчих вправ та завдань на уроках літературного читання в початкових класах.

«Побажання». Учням заздалегідь роздаються невеличкі аркуші паперу. Далі вчитель пропонує написати гарні побажання сусіду по парті за літерами алфавіту, наприклад: «Бажаю тобі бути: а – активним; б – бадьорим; в – веселим; г – гарним; д – добрим" і т.д. На побажанні кожен учень ставить підпис і вручає товаришеві. Таку вправу можна використати як розминку-«криголам» на початку уроку.

«Кубування» є «стратегією» навчання, яка допомагає творчо розглянути предмет чи явище з різних сторін. Утвореним групам із 5-6 учнів пропонується куб із написаними на кожному його боці вказівками: Опишіть це. Розгляньте уважно об'єкт (можливо, лише уявний) та опишіть. Порівняйте це. На що це схоже? Встановіть асоціації. Що спадає вам на думку у зв'язку з цим? Проаналізуйте це. Скажіть, яким чином це зроблено. Вам не обов'язково це знати. Ви можете це вигадати. Знайдіть застосування цьому. Яким чином це може бути застосовано? Запропонуйте аргументи за або проти ц значенні, а звільненими з мовного ряду, у якому вони звично фігурують. Наприклад, «шафа» й «собака». Ці слова можуть бути поєднані по-різному: шафа собаки, собака на шафі, собака в шафі. Кожне з цих поєднань може слугувати основою для вигадування конкретних ситуацій, з яких утворюється казка. "Казка

навиворіт". Цей прийом ефективний не тільки для розвитку навичок пародіювання. З його допомогою можна визначити вихідну точку для вільної розповіді, яка самостійно розгортається в будь-якому іншому напрямку. Наприклад: Попелюшка – зла, нечемна дівчинка. Не допомагає добрій мачусі, знущається над лагідними, покірними зведеними сестрами тощо. Створення "вінегрету" з казок. Суть цього прийому полягає в тому, що події з різних казок переплітаються й розгалужуються за новим сюжетом. Наприклад: Івасик-Телесик з'явився в будиночку Білосніжки і став її вихованцем. Тут з ним трапляються дивовижні пригоди... Це надасть старій казці новизни й принесе задоволення дитині від фантазування засобами слова.

«Плюс один». Учні мають розповісти вже відому казку, додавши до її змісту ще один об'єкт, якого не було раніше. Наприклад: три ведмеді, дівчинка, будиночок, три чашки, три стільці, три ліжка, слон. Зауважимо, що основу творчої діяльності складає взаємодія інтересу й радості, тому так важливо створювати на уроках літературного читання позитивне емоційне тло. Цьому сприяють креативні вправи та завдання ігрового характеру.

Наприклад: «Буріме». Учитель пропонує дві пари рим-кінцівок чотирьох рядків віршика, причому рядки можуть римуватись по-різному: перший із третім, перший із другим, третій із четвертим. Гравцям необхідно скласти початок кожного рядка й отримати власний римований вірш.

«Кодувальники». Керівник гри (а надалі й усі гравці) називає пари предметів, які «кодують» якийсь третій задуманий ним предмет, і пропонує учасникам гри відгадати задумане. Наприклад, задумавши «фонтан», говорить: «дерево» й «злива». Перемагає той, хто поряд із задуманим предметом назве найбільше число інших несподіваних предметів і чітко обґрунтує свої відповіді.

«Запитайлик» Учитель називає будь-які два предмети, наприклад, «м'яч» і «кіт». Учасникам гри необхідно скласти якомога більше різноманітних запитань, у яких обов'язково використовуються ці слова. При цьому запитання мають бути по можливості незвичайними, іноді смішними. Наприклад, діти можуть скласти

запитання: "Чи грають коти у футбол?"; "Якщо кіт буде багато їсти, то стане круглим, як м'яч?" та ін

Пропоновану методику розвитку творчих здібностей молодших школярів було спрямовано на забезпечення:

- 1) практичного засвоєння норм у процесі сприймання-розуміння, аналізу, продукування текстів різних типів і стилів;
- 2) розширення особистісного досвіду творчої діяльності молодших школярів;
- 3) позитивного емоційного супроводу в роботі над творчими вправами й завданнями;
- 4) розвитку творчих здібностей учнів. Її мета – формування комунікативно виправданого, креативного, виразного мовлення молодших школярів.

У процесі організації експериментального навчання ставилися завдання, які стосувалися не лише ознайомлення молодших школярів з основними ознаками текстів різних типів і стилів, а й із особливостями використання в них мовних засобів і творчого підходу до творення нових. Бралися до уваги також результати аналізу чинних програм і підручників з української мови щодо можливості ефективного розвитку творчих здібностей молодших школярів, констатувальних зрізів щодо володіння учнями монологічним мовленням.

В основу експериментальної методики було покладено загальнодидактичні й лінгводидактичні принципи. Загальнодидактичні принципи:

1. Принцип науковості. Його сутність полягає в тому, що всі факти, знання, положення і закони, що вивчаються, повинні бути науково правильними. Цим вимогам мають відповідати спосіб обґрунтування положень і законів, формування понять у процесі навчання. Реалізація цього принципу передбачає вивчення системи важливих наукових положень і використання у навчанні методів, близьких до тих, якими послуговується певна наука.

2. Принцип системності і послідовності. Він зорієнтований на системне і послідовне викладання і вивчення навчального матеріалу. Йдеться про постійну роботу над собою, фіксування уваги на вузлових питаннях, логічний перехід від

засвоєного матеріалу до нового тощо. Залежно від змісту роботи, її цілей викладач застосовує певну систему методів навчання, ведучи студентів від простого відтворення до самостійних творчих дій з вивченим матеріалом. Навчальний матеріал має бути вибудований на системі взаємозв'язків елементів світу, який оточує студента.

3. Принцип доступності. Успішність та ефективність навчання визначаються відповідністю його змісту, форм і методів віковим особливостям учнів, їх можливостям. Реалізація цього принципу передбачає дотримання правил: від простого – до складного, від відомого – до невідомого, від близького – до далекого, а також врахування рівня розвитку учнів, їх індивідуальних особливостей.

4. Принцип зв'язку навчання з життям. Він ґрунтується на об'єктивних зв'язках науки і виробництва, теорії і практики. Теоретичні знання є основою сучасної продуктивної праці, яка конкретизує їх, сприяє міцному, свідомому засвоєнню.

5. Принцип свідомості і активності. Цей принцип визначає головне спрямування пізнавальної діяльності учнів та управління нею. Свідомому засвоєнню знань сприяють: роз'яснення мети і завдань навчального предмета, значення його для подолання життєвих проблем і для перспектив студента; використання у процесі навчання мислительних операцій (аналізу, синтезу, узагальнення, індукції, дедукції); позитивні емоції і мотиви навчання; належний контроль і самоконтроль.

6. Принцип наочності. Дотримання його сприяє свідомому, активному сприйманню, осмисленню і засвоєнню матеріалу, виховує спостережливість, формує новий соціальний досвід, удосконалює потенційні психофізичні можливості студентів.

7. Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок. Основною ознакою міцності знань є свідоме й ґрунтовне засвоєння фактів, понять, ідей, правил, глибоке розуміння істотних характеристик предметів та явищ, зв'язків між ними і всередині них. Реалізація цього принципу передбачає: повторення навчального

матеріалу за розділами і структурними частинами, запам'ятовування нового матеріалу у поєднанні з вивченим, виокремлення при повторенні основних ідей, використання в процесі повторення різноманітних методик, форм і підходів, вправ, самостійної роботи щодо творчого застосування знань тощо.

8. Принцип індивідуального підходу. Він дає змогу в умовах колективної навчальної роботи кожному учневі оволодівати навчальним матеріалом по-своєму, зважаючи на рівень розвитку, знань і вмінь, пізнавальної та практичної самостійності, інтересів, волі, працездатності.

9. Принцип емоційності. У процесі пізнавальної діяльності в учнів виникають певний емоційний стан, почуття, які можуть стимулювати успішне засвоєння знань або перешкоджати йому. Тому викладач, реалізуючи цей принцип, має впливати на формування емоцій, які активізують навчально-пізнавальну діяльність, і запобігати появі тих, які негативно позначаються на ній.

Лінгводидактичні принципи:

Принцип взаємозв'язку у вивченні всіх розділів шкільної програми можна конкретизувати такими правилами:

1. Здійснювати вивчення всіх розділів мови поступово і в нерозривній єдності.
2. Встановлювати зв'язок між мовними рівнями у процесі навчання.
3. Реалізовувати вивчення лінгвістичних одиниць на базі тексту.
4. Демонструвати тісний взаємозв'язок між одиницями мови у тексті.

Принцип функційно-комунікативної спрямованості в навчанні мови є одним із найефективніших у системі мовної освіти. Без комунікативності немає сучасної методики, адже комунікативна спрямованість визначає всі складники навчально-виховного процесу: зміст і організацію навчального матеріалу, вміння й навички, що формуються, методи, прийоми, засоби та форми навчання. Принцип функційно-комунікативної спрямованості конкретизується у таких правилах:

1. Висувати й утверджувати на практиці основну ціль навчання – формування комунікативної компетентності учня, розвиток умінь і навичок мовленнєвого спілкування, комунікації.

2. Розкривати комунікативну дію певного лінгвістичного поняття чи явища у мовленнєвій ситуації.

3. Пов'язувати вивчення мови із процесом творення реального мовлення.

4. Стимулювати процес навчального спілкування у класі в формі різної суб'єкт-суб'єктної взаємодії «учитель – учні», «учитель – учень», «учень – учень», «учень – учні».

5. Створювати сприятливі умови для спілкування, щоб учні були зацікавлені в навчальній діяльності й отримували задоволення від говоріння, слухання, письма, читання.

Принцип взаємозв'язку в розвитку усного й писемного мовлення вимагає усвідомленого вивчення звукової та графічної форми мови у зв'язаності і взаємозалежності. Відповідно до цього принципу на уроці української мови обов'язково має бути порівняння усного й писемного мовлення, вивчення специфічних особливостей цих форм, визначення схожих та відмінних рис, а також випереджувальне навчання первинного усного мовлення щодо вторинного писемного – усні види робіт мають передувати писемним.

Правила реалізації взаємозалежності усного і писемного мовлення:

1. Пов'язувати засвоєння звукової сторони мови із вивченням писемної знакової форми.

2. Засвоювати інтонаційні засоби у єдності з пунктуаційними знаками.

3. Використовувати послідовно і почергово усні й письмові вправи.

4. Застосовувати усні види мовленнєвої діяльності перед писемними.

Принцип текстоцентризму передбачає визнання тексту як найважливішої одиниці в навчанні рідної мови. Саме в контексті реалізується семантика мовних одиниць усіх рівнів. Означений принцип визначає текст як найбільш важливу одиницю у навчанні мови, що презентує найвищий п'ятий рівень мови і включає всі інші лінгвістичні засоби.

Згідно з цим принципом на уроці текст має бути контекстом функціонування мовних одиниць усіх рівнів, предметом вивчення й одиницею мовлення. Для реалізації принципу текстоцентризму варто дотримуватися правил:

1. Здійснювати вивчення мови на основі тексту як основної комунікативної одиниці.

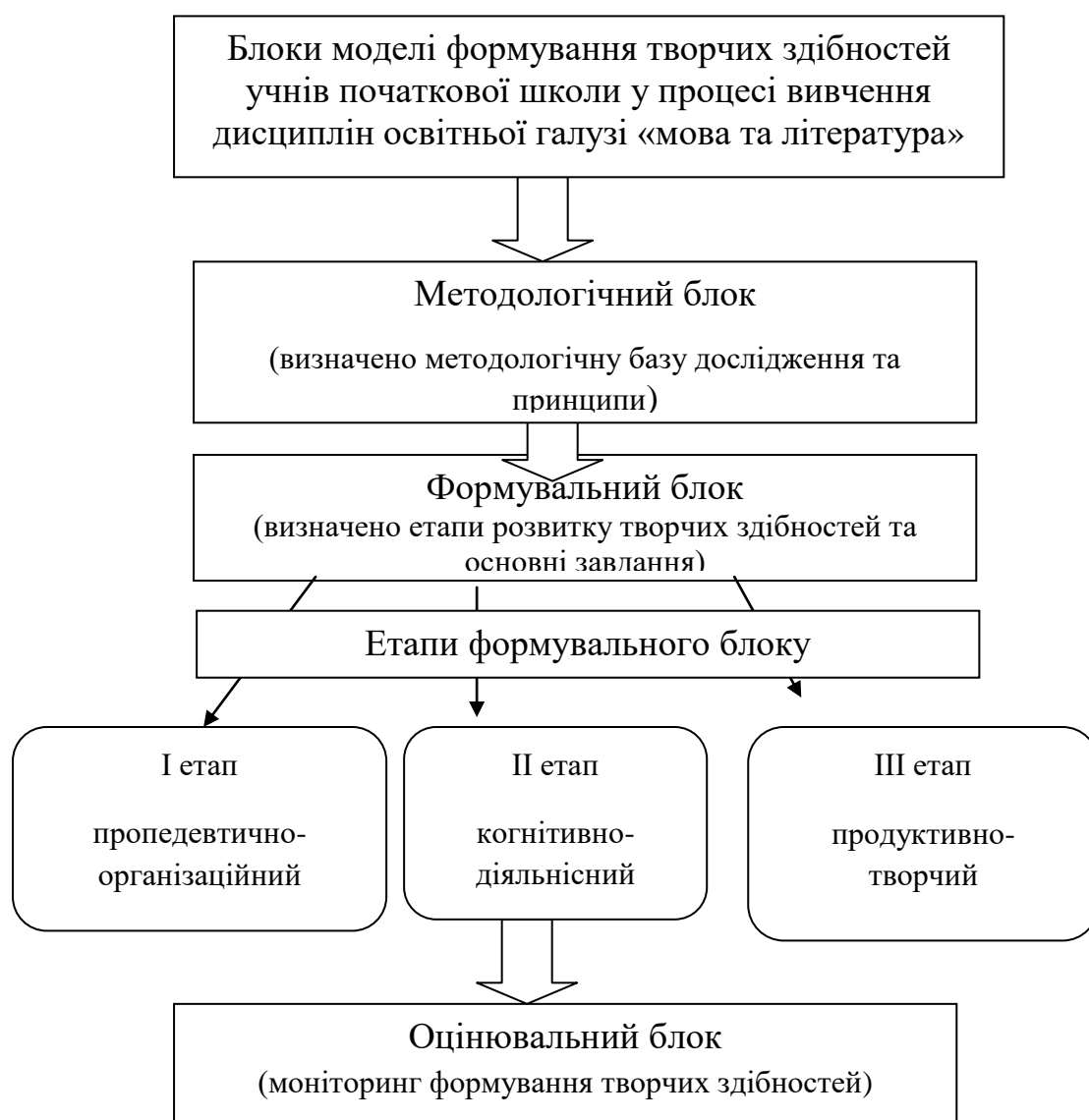
2. Використовувати текст як основний засіб оволодіння мовленнєвою діяльністю (читання, говоріння, аудіювання, письмо).

3. Добирати дидактичний текстовий матеріал, що сприяє формуванню мовної особистості, розвитку всіх складників її комунікативної компетентності (мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної).

4. Спонукаати учнів до творення результативного мовлення у вигляді усного чи писемного тексту.

5. Використовувати текст як засіб створення комунікативних ситуацій.

Отже, з урахуванням основних концептуальних положень розроблено модель системи формування та розвитку творчих здібностей учнів початкової школи у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література», що складається з трьох блоків (рис. 3.1).

Рис. 3.1 Модель системи розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література»

Втілення ключових і предметних компетентностей у змісті шкільної і, зокрема початкової освіти, здійснюється шляхом виявлення можливостей конкретного предмета для кожної з них. Технологічно це означає, що сукупність компетентностей має відбиватися у цілях Державного стандарту, програмах обсягу змісту, а найбільшою мірою у державних вимогах до навчальних досягнень учнів. Власне саме остання складова змісту дає чітке розуміння про те, що має бути результатом вивчення того чи іншого матеріалу.

Мета моделі: розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література».

У межах методологічного блоку моделі визначено методологічну базу дослідження: особистісно зорієнтована парадигма освіти, компетентнісний та особистісно-діяльнісний, особистісно-зорієнтований підходи.

Одним із найважливіших факторів успішного запровадження компетентнісного підходу в навчанні мови та літератури є готовність учителя до реалізації поставленої мети. Щоб успішно формувати компетентну особистість сучасний педагог повинен володіти певними властивостями. Назвемо лише декілька найактуальніших:

- успішно вирішувати свої власні життєві проблеми, проявляючи ініціативу, самостійність і відповідальність;
- усвідомлювати мету компетентнісно орієнтованого навчання;
- планувати урок з використанням усього розмаїття форм і методів навчальної діяльності і, насамперед, усіх видів самостійної роботи, діалогічних евристичних і проблемних методів;
- пов'язувати навчальний матеріал з повсякденним життям та інтересами учнів;
- залучати до обговорення попередній досвід школярів;
- демонструвати учням рольові моделі на прикладі реальних людей, літературних персонажів;

– оцінюючи навчальні досягнення школярів, брати до уваги не тільки продемонстровані знання і вміння, а, насамперед, здатність застосовувати їх у навчальних і життєвих ситуаціях.

Особистісно-когнітивний підхід як єдність його особистісного і діяльнісного компонентів передбачає, що в центрі навчання знаходиться той, хто навчається, його мотиви, цілі, неповторний психологічний склад. Виходячи із інтересів молодшого школяра, рівня його здібностей, знань та вмінь, вихователь визначає цілі навчання, спрямовує й корегує процес формування та розвитку творчих здібностей, й водночас сприяє розвитку особистості дошкільника як активного суб'єкта навчання.

Особливістю особистісно-діяльнісного підходу є розгляд здібностей з позиції особистості (при визначенні місця здібностей серед інших психологічних феноменів) і з позиції діяльності (при поясненні генезису здібностей). Метою особистісно-орієнтованого навчання є розвиток особистості як процес, і як результат. Результатом такого навчання є становлення особистості, яка володіє дослідницьким методом, навичками формулювання та аналізу навчальних математичних проблем та задач, знаходження шляхів їх розв'язання, здійснення необхідних розумових і практичних дій, усвідомлення одержаних результатів. Крім того, така особистість буде мати високі моральні якості та здатність до гуманних вчинків, а також розвиватиме творчі здібності.

Характерологічні риси особистісно-діяльнісного підходу до вивчення мови та літератури і реалізації розвитку творчих здібностей, такі:

1) у центрі процесу знаходиться особистість учня з його неповторними індивідуальними властивостями;

2) організація процесу розвитку творчих здібностей на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, педагогічної співпраці при вирішенні навчально-пізнавальних завдань;

3) надання кожному суб'єктові навчального процесу можливості індивідуального освоєння і перетворення навколишньої дійсності,

використовуючи особистісний досвід, особистісно значущі цінності, систему позитивних мотивів діяльності;

4) посилення ролі вчителя в активізації пізнавальної діяльності учнів, всебічного їх розвитку.

Особистісно зорієнтоване навчання – це навчання, під час якого на чільне місце ставиться особистість дитини, її самобутність, самоцінність, суб'єктний досвід кожного спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом освіти. Сутнісними ознаками особистісно орієнтованого навчання є:

1) суб'єкт-суб'єктне гуманне співробітництво всіх учасників навчального процесу;

2) діагностично-стимуляційний спосіб організації пізнання;

3) діяльнісно-комунікативна активність учнів;

4) проектування вчителем (учнями) індивідуальних досягнень в усіх видах діяльності;

5) врахування в змісті, методиках особистісних потреб і можливостей людини у здобутті якісної освіти.

Умовою і результатом особистісно зорієнтованого навчання є формування в учнів бажання і здатність самостійно вчитися, шукати в різних джерелах інформацію і застосовувати нові знання, виробляти вміння діяти, прагнути творчості та саморозвитку. Особистісно орієнтоване навчання – це таке навчання, центром якого є особистість дитини, її самобутність, самоцінність: об'єктивний досвід кожного спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом освіти.

Розвиток творчих здібностей в учнів здійснюється поетапно (пропедевтично-організаційний, когнітивно-діяльнісний, продуктивно-творчий етапи) у модельованому практико зорієнтованому середовищі впродовж усього періоду навчання і має динамічний характер. Передбачає безпосереднє впровадження визначених умов, принципів та положень щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів.

На першому (пропедевтично-організаційному) етапі використовувались аналітико-репродуктивні методи й прийоми: відтворення прослуханих або

прочитаних текстів різних типів із творчим завданням, спостереження за образністю мовлення у художніх текстах з елементами аналізу, порівняння текстів різних типів, редагування й вдосконалення висловлювань, вправи на збагачення активного словника, робота над синонімією, полісемією.

На другому (когнітивно-діяльнісному) етапі ми використовували оперативні методи й прийоми, які мають найбільший вплив на когнітивну сферу дитини: розвиток творчої уяви (прийоми «Біном фантазії», «Фантастичні гіпотези» тощо), вправління у вербалізації уявлень, творчі вправи на основі емоційного впливу художніх текстів, творів образотворчого і музичного мистецтва, трансформація, розширення і редагування текстів. На цьому етапі школярам пропонувались вправи аналітико-конструктивного й конструктивного характеру (знайти, виділити, порівняти, згрупувати, доповнити, побудувати тощо).

Метою третього (продуктивно-творчого) етапу було формування вмінь створювати власні висловлювання різних типів і стилів. Провідну роль на цьому етапі було відведено комунікативному методу, який реалізовувався шляхом залучення учнів до активної мовленнєвої діяльності у процесі виконання творчих завдань на продукування висловлювань різних типів і стилів (складання розповідей, описів, міркувань, казок, загадок, написання оголошень, запрошень, привітань, листів).

Перед індивідуальною роботою з учнями необхідно ставити два завдання: виявлення пізнавальних інтересів і схильностей учнів; цілеспрямований вплив на зміцнення, розвиток і поглиблення процесів і схильностей учнів. На розвиток творчих здібностей та пізнавального інтересу школярів впливає, перш за все, зміст навчального матеріалу. Він по-різному засвоюється учнями і впливає на їхній розвиток залежно від методу навчання, що визначає спосіб і характер їх взаємодій з навчальним матеріалом. Зміст передбачає розвиток творчого мислення, пізнавальної потреби, інтересу до пошуку шляхів пізнання, допитливості, уміння аналізувати, узагальнювати, виділяти головне, самостійно робити висновки, спостерігати, порівнювати, що закладено в основу розвитку пізнавальної активності. Тому ми пропонуємо наступні рекомендації для

вчителів, які необхідно дотримуватися на уроках української мови та літератури під час формування математичної компетентності:

- 1) чітко, конкретно ставити завдання перед учнями;
- 2) характер завдань і запитань для самостійної роботи та їх складність на різних етапах навчання повинен змінюватись;
- 3) завдання для самостійної роботи мають бути доступними і посильними;
- 4) повинна бути диференціація завдань для самостійної роботи (можна поділити учнів класу на певні групи за рівнем їх знань та умінь);
- 5) повинна дотримуватись систематичність і послідовність застосування самостійної роботи учнів в процесі навчання;
- 6) важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи учнів на уроці та урізноманітнювати їх;
- 7) повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи;
- 8) знайомити учнів з новими фактами та відомостями, які можуть показати учням сучасний рівень науки і перспективи її руху;
- 9) розкривати перед ними питання, що цікавлять: зародження ідеї, наукові пошуки, результати відкриттів, труднощі;
- 10) за допомогою проблемного навчання ставити учнів перед протиріччями і вчити діалектичному підходу в осмисленні наукових фактів та ідей;
- 11) показати необхідність наукових висновків для пояснення явищ життя, знань, набутих особистим досвідом;
- 12) розкривати перед учнями практичну силу наукових знань, можливість застосування набутих у школі знань у житті людини, на виробництві, в сільському господарстві, при вирішенні побутових і практичних питань;
- 13) постійно ускладнювати пізнавальні завдання, намітити систему ускладнених завдань, що вимагають оволодіння новими, більш досконалішими пізнавальними вміннями;
- 14) вводити завдання на здогад, розвиток кмітливості, спонукаючи до різного підходу у їх вирішенні;

15) ставити завдання, що вимагають дослідницького підходу, перевірки дослідним шляхом отриманих знань;

16) практикувати завдання на застосування знань у житті та побуті;

17) розвивати і підтримувати в самостійній роботі творче начало, яке потребує активності спостереження, уяви, реконструкції і досвіду, самостійності думки;

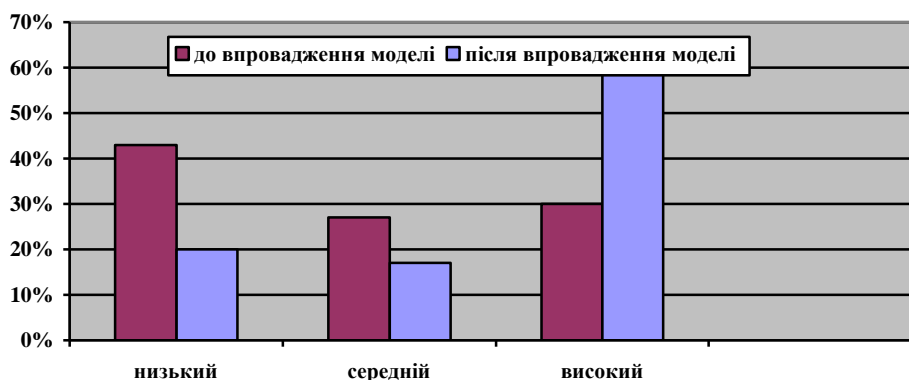
18) диференціювати пізнавальні завдання для різних груп учнів. Становити кілька варіантів завдань різного ступеня складності, пропонувати їх вільний вибір.

Блок 4. Оцінювальний

З'ясовується загальна результативність сформованості та розвитку творчих здібностей. Передбачає моніторинг формування творчих здібностей, який здійснювався двічі: попередній та підсумковий. Попередній моніторинг розвитку творчих здібностей здійснювався до впровадження моделі, а підсумковий – після.

3.2 Перевірка ефективності моделі з розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література»

Досліджуючи рівень креативного мислення молодших школярів після впровадження моделі було виявлено наступні результати, які представлено графічно на рисунку 3.1 та в таблиці 3.1

Рис. 3.1 Результати дослідження контрольного експерименту

Таблиця 3.1

Результати дослідження контрольного експерименту рівнів креативного мислення

До впровадження моделі			Після впровадження моделі		
Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
43%	27%	30%	20%	17%	63%

Встановлено, що серед молодших школярів після впровадження моделі з розвитку творчих здібностей на 33% стало більше учнів, які мають високий рівень креативного мислення. Це означає, що респонденти характеризуються готовністю до створення принципово нових ідей. Креативність включає в себе підвищену чутливість до проблем, до дефіциту або суперечливості знань, дії за визначенням цих проблем, по пошуку їх рішень. Таке відсоткове збільшення стало можливим за рахунок зменшення тих молодших школярів, які мали низький та середній рівні креативного мислення.

Досліджуючи креативність було виявлено наступні результати, які представлено графічно на рисунку 3.2 та в таблиці 3.2

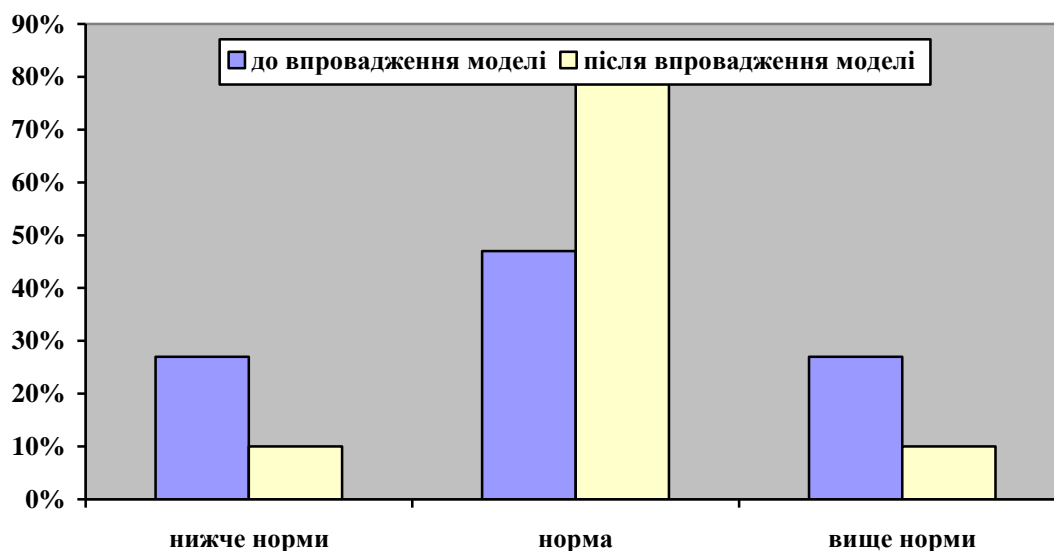

Рис. 3.2 Результати контрольного дослідження рівнів креативності у молодших школярів

Таблиця 3.2

Рівні креативності у молодших школярів

Рівні			До впровадження моделі		
Нижче норми	Норма	Вище норми	Нижче норми	Норма	Вище норми
27%	47%	27%	10%	80%	10%

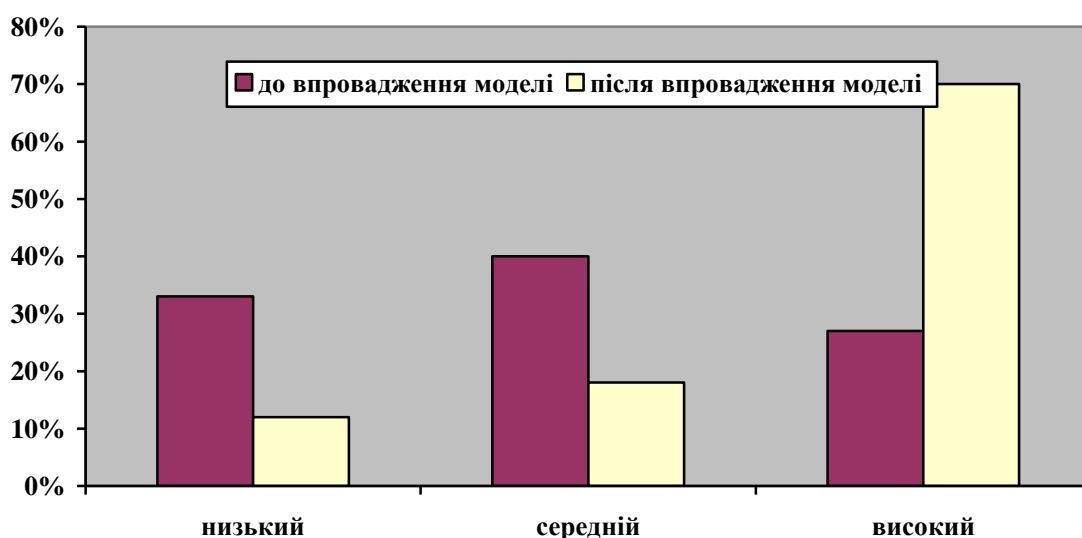
Отримані результати засвідчують, що після впровадження моделі з розвитку творчих здібностей на 33% стало більше учнів, які мають нормальний рівень креативності. Це означає, що на достатньому рівні вони мають здатність адаптивно реагувати на потребу нових підходів і продуктів. Ця здатність дозволяє також усвідомлювати нове в бутті, хоча сам процес може мати як свідомий, так і несвідомий характер; здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації.

Результати дослідження творчого мислення представлено графічно на рисунку 3.3 та в таблиці 3.3

Таблиця 3.3

Рівні розвитку творчого мислення у молодших школярів

До впровадження моделі			Після впровадження моделі		
Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
33%	40%	27%	12%	18%	70%

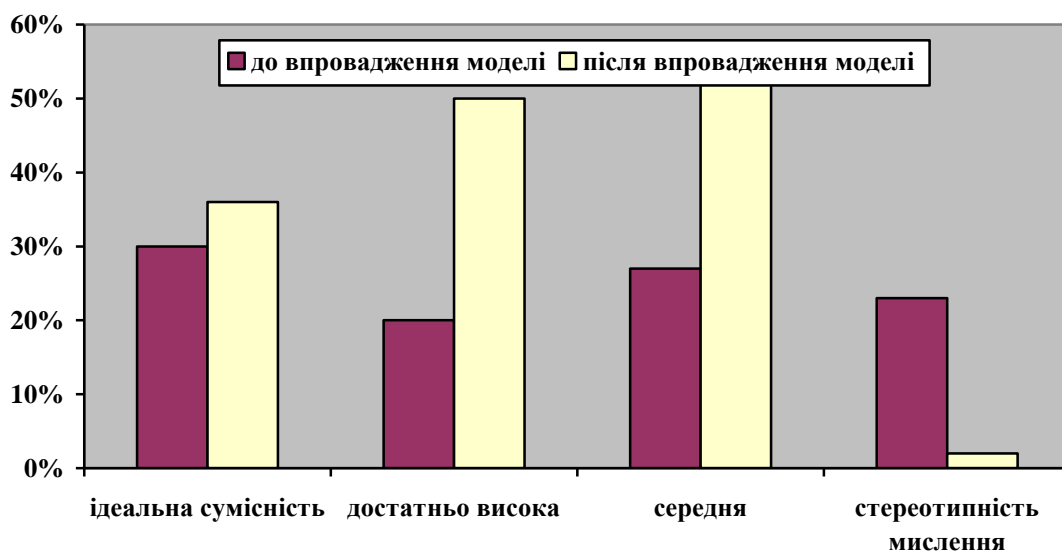

Рис. 3.3 Рівні розвитку творчого мислення

Було виявлено, що серед молодших школярів після впровадження моделі з розвитку творчих здібностей стало більше тих, хто має високий рівень розвитку

творчого мислення. Тобто мислення молодших школярів дає принципово нове вирішення проблеми, що приводить до нових ідей, відкриттів і рішень. Також до нового погляду на взаємозв'язок і взаємозалежності явищ.

Досліджуючи сукупний показник критичності, гнучкості і конструктивності мислення як компоненту творчого типу особистості ми з'ясували наступні результати, які представлені графічно на рисунку 3.4 та в таблиці 3.4

Рис. 3.4 Сукупний показник критичності, гнучкості і конструктивності мислення до та після контрольного дослідження

Таблиця 3.4

Сукупний показник критичності, гнучкості і конструктивності мислення до та після контрольного дослідження

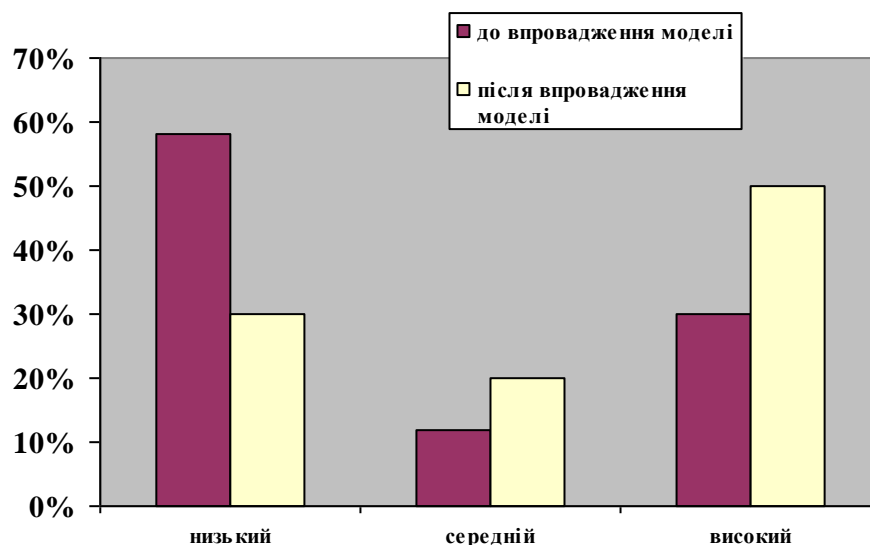
Показники	До впровадження моделі	Після впровадження моделі
Ідеальна сумісність	30%	36%
Достатньо висока	20%	50%
Середня	27%	54%
Стереотипність мислення	23%	2%

Встановлені результати свідчать, що у більшості учнів початкової школи після впровадження моделі з розвитку творчих здібностей на уроках української мови та літератури показники критичності, гнучкості і конструктивності мислення достатньо високий, що свідчить про гармонійність. Варто відмітити,

що зменшилася відсоткова кількість дітей, які мають стереотипне мислення.

Результати контрольного дослідження рівнів розвитку творчої уяви представлено графічно на рисунку 3.5 та в таблиці 3.5

Рис. 3.5 Результати контрольного дослідження рівнів розвитку творчої уяви молодших школярів

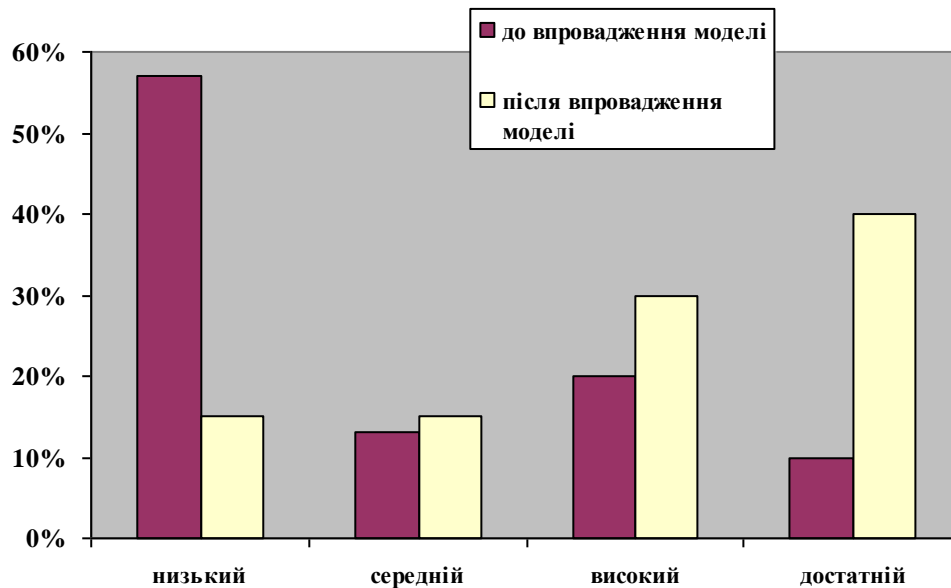
Таблиця 3.5

Результати контрольного дослідження рівнів розвитку творчої уяви молодших школярів

До впровадження моделі			Після впровадження моделі		
Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
58%	12%	30%	30%	20%	50%

Встановлено, що після формувального експерименту збільшилася відсоткова кількість молодших школярів, які мають високий рівень творчої уяви, що свідчить про ефективність запропонованої моделі розвитку творчих здібностей на уроках української мови та літератури.

Досліджуючи рівні розвитку творчих здібностей учнів у роботі над текстом було встановлено наступні результати, які представлено графічно на рисунку 3.6

Рис. 3.6 Рівні розвитку творчих здібностей учнів у роботі над текстом після формувального експерименту

Зауважимо, що після формувального етапу дослідження збільшилася кількість учнів, які мають достатній рівень творчих здібностей у роботі над текстом. В учнів, які мають достатній рівень висловлювання учнів самостійні, завершені, об'ємні. Сюжети розповідей містять як оригінальні ідеї, події, образи, так і такі, що створюються за аналогією, комбінуванням відомого раніше, однак власне оригінальний матеріал обіймає не менше 50% тексту розповіді. Учні вміють складати всі три типи мовленнєвих висловлювань, добирають адекватну їм лексику, граматично-синтаксичні структури. Універсальна лексика у висловлюваннях складає близько 80%, експресивна близько 20%. Учні доречно застосовують епітети (3-4), порівняння, гіперболи, літоти, однак використання метафор викликає в них певні труднощі. Зв'язність і цілісність висловлювання подекуди порушується, проте загалом виклад послідовний. Речення різноманітні за своєю синтаксичною структурою, поширені другорядними членами (середня кількість слів у реченні – 6-8).

Висновки до III розділу

Отже, за результатами констатувального дослідження ми розробили методику та модель розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі

вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література». За цією методикою на уроках необхідно дотримуватися наступних умов: врахування індивідуальних особливостей учнів; дотримуватися індивідуалізації; використовувати різні засоби унаочнення. Ми визначили, що засобами розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови та літератури, є: образотворчого мистецтва; інтерактивних технологій.

Пропоновану методику розвитку творчих здібностей молодших школярів було спрямовано на забезпечення: практичного засвоєння норм у процесі сприймання-розуміння, аналізу, продукування текстів різних типів і стилів; розширення особистісного досвіду творчої діяльності молодших школярів; позитивного емоційного супроводу в роботі над творчими вправами й завданнями; розвитку творчих здібностей учнів. Її мета – формування комунікативно виправданого, креативного, виразного мовлення молодших школярів.

З урахуванням основних концептуальних положень розроблено модель системи формування та розвитку творчих здібностей учнів початкової школи у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література», що складається з чотирьох блоків. У межах першого методологічного блоку моделі визначено методологічну базу дослідження: особистісно зорієнтована парадигма освіти, компетентнісний та особистісно-діяльнісний, особистісно-зорієнтований підходи. Формувальний блок передбачає безпосереднє впровадження визначених умов, принципів та положень щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів. На етапі оцінювального блоку з'ясовується загальна результативність сформованості та розвитку творчих здібностей.

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність запропонованої моделі та методики розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисципліни освітньої галузі «мова і література». Оскільки, збільшилася відсоткова кількість учнів, які мають високий та достатній рівень творчої уяви, мислення, здібностей та креативності.

Оскільки, гіпотеза звучить наступним чином: від адекватності технології роботи, умов організації навчально-виховного процесу, професійності вчителів залежить розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисципліни освітньої галузі «мова і література», то вона підтвердилася.

Основні положення даного розділу висвітлено у публікаціях автора [27], [28].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Отже, в результаті теоретичного та емпіричного дослідження ми прийшли до наступних висновків:

1. Виділяють наступні ознаки здібностей: по-перше, здібності – це індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від одної. По-друге, здібностями називаються не будь-які взагалі індивідуальні особливості, а лише такі, які мають відношення до успішності виконання якої-небудь діяльності або багатьох діяльностей. По-третє, поняття «здібності» не зводиться до тих знань, навичок або вмінь, які вже вироблені у людини. З одного боку, здібності – передумова оволодіння знаннями, вміннями, навичками, а з іншого боку – в процесі цього оволодіння відбувається формування здібностей.

2. Творча діяльність дітей, спрямована на присвоєння людської культури, є неодмінною умовою розширеного відтворення творчих здібностей у сучасному суспільстві. Творчість – це одна із найзмістовніших форм психічної активності дитини. Її можна розглядати як універсальну здібність, що забезпечує успіх різноманітної діяльності дітей. Будь-який творчий акт – результат його активних пізнавальних, творчих дій. Засвоєння дитиною мови є творчим процесом, гра – це теж творчість, адже, створюючи нові ігрові ситуації, дитина вносить своє, суб'єктивне в ігрові дії, зображувальну діяльність, музику, конструювання тощо. Для учнівської творчості характерний пізнавальний, творчий інтерес. Передумовою творчості, творчих можливостей дітей виступає креативність, як потенційна здібність до різносторнього мислення, почуттів та дій.

3. Значний потенціал щодо розвитку творчих здібностей учнів початкових класів мають уроки української мови. Ступінь успішності реалізації засобів творчого розвитку залежить від особливостей організації навчального процесу вчителем, уміння педагога доречно і в цікавій формі запропонувати учням завдання. Для успішного керівництва розвитком творчих здібностей учнів учителю необхідно знати індивідуально-психологічні особливості дітей, постійно розвивати їх пам'ять, уяву, фантазію, а також збуджувати та підтримувати інтерес до виконання певного виду роботи. Підвищенню творчої

активності учнів на уроках української мови сприяють нестандартні форми їх організації: уроки-конкурси, змагання, вікторини, мандрівки, конференції, уроки-казки, ділові ігри, тематичні ігрові уроки, завдяки яким учні краще та швидше засвоюють навчальний матеріал.

4. На етапі контрольного дослідження було з'ясовано, що серед молодших школярів більше тих, хто має низький рівень розвитку креативності. Серед молодших школярів немає домінуючого рівня розвитку творчого мислення. Встановлені результати свідчать, що у більшості учнів початкової школи показник критичності, гнучкості і конструктивності мислення достатньо високий, що свідчить про гармонійність. Варто відмітити, що значна відсоткова кількість учнів початкової школи мають стереотипне мислення. Стереотипне мислення означає, що діти початкової школи мислять шаблонами. Більшість молодших школярів мають низький рівень розвитку творчої уяви. Отримані результати засвідчують, що більшість учнів початкової школи мають низький рівень розвитку творчих здібностей учнів у роботі над текстом.

5. Пропоновану методику розвитку творчих здібностей молодших школярів було спрямовано на забезпечення: практичного засвоєння норм у процесі сприймання-розуміння, аналізу, продукування текстів різних типів і стилів; розширення особистісного досвіду творчої діяльності молодших школярів; позитивного емоційного супроводу в роботі над творчими вправами й завданнями; розвитку творчих здібностей учнів. Її мета – формування комунікативно виправданого, креативного, виразного мовлення молодших школярів. В основу експериментальної методики було покладено загальнодидактичні (науковості, системності і послідовності, доступності, зв'язку навчання з життям, свідомості і активності, наочності, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу, емоційності) та лінгводидактичних (взаємозв'язку у вивченні всіх розділів шкільної програми можна конкретизувати такими правилами; функційно-комунікативної спрямованості; взаємозв'язку в розвитку усного й писемного мовлення;

З урахуванням основних концептуальних положень розроблено модель системи формування та розвитку творчих здібностей учнів початкової школи у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «мова та література», що складається з чотирьох блоків. У межах першого методологічного блоку моделі визначено методологічну базу дослідження: особистісно зорієнтована парадигма освіти, компетентнісний та особистісно-діяльнісний, особистісно-зорієнтований підходи. Формувальний блок передбачає безпосереднє впровадження визначених умов, принципів та положень щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів. На етапі оцінювального блоку з'ясовується загальна результативність сформованості та розвитку творчих здібностей.

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність запропонованої моделі та методики розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисципліни освітньої галузі «мова і література». Оскільки, збільшилася відсоткова кількість учнів, які мають високий та достатній рівень творчої уяви, мислення, здібностей та креативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипець В. П. Розвиток творчих здібностей учнів початкових класів як основи креативної особистості / П. Антипець В., С. Артюх М. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. - 2015. - Вип. 125. - С. 279-282.
2. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества / В. И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – 288 с.
3. Боровик О. В. Развитие творческого воображения. Методические рекомендации. М., 2000.
4. Бондаренко Н. Про формування творчої особистості молодшого школяра засобами слова / Н. Бондаренко // Початкова школа. – 1998. – № 9. – С.22-24.
5. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей: пособие для учителя / Д. Богоявленская // ИД «Федоров». – 2009. – 416 с.
6. Богоявленская Д.Б. Субъект деятельности в проблематике творчества / Д.Богоявленская // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 35–41.
7. Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І.М. Біла. – К. : Фенікс, 2014. – 136с.
8. Білик Т.С. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами ігрових технологій/ Т.С.Білик // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 10-11 листопада 2015 р.) за ред. Г. С. Тарасенко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД» 2015.
9. Будій Н. Д. Проблема розвитку творчих здібностей дітей шестирічного віку в контексті особистісно орієнтованого навчання / Н. Д. Будій // Особливості освіти дітей шестирічного віку: проблеми, пошуки, досвід, знахідки: матеріали

Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ : Київський міський педагогічний університет імені Бориса Грінченка, 2004. – С. 21-23.

10. Будій Н. Д. Обдаровані діти: виявлення – навчання – розвиток / Н.Д. Будій // Початкова школа на перехресті проблем : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль : Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2004. – С. 3-7.

11. Будій Н. Д. Розвиток творчих можливостей молодших школярів у контексті інноваційних освітніх технологій / Н. Д. Будій // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : [зб. наук. праць]. – Київ : Київський міський педагогічний університет імені Бориса Грінченка, 2005. – №4. – С. 110-114.

12. Будій Н. Д. Творча обдарованість учнів: характерні особливості / Н. Д. Будій // Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 27-28.

13. Воронюк І. В. Психологічні особливості реалізації творчого потенціалу молодших школярів/ Авторефдис. канд. психолог. наук - спец.19.00.07 - педагогічна та вікова психологія - К.: Нац.пед.ун-т ім.М. П Драгоманова, 2003 - 20с.

14. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк / Л. С. Выготский. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1967. – 93 с.

15. Вітер Л. Розвиток творчих здібностей учнів на уроках української мови / Л.Вітер // Українська мова і література . – 2000. – Число 37 (жовтень). – С. 4-5.

16. Выготский Л. С. Воображение и творчество в младшем школьном возрасте. СПб.,1997.

17. Гаспарова Е.М. Режиссерские игры / Е.М.Гаспарова // Игра дошкольника. – М. : Просвещение, 1989. – С.30-48.

18. Гемзюк О.Р. Творчі завдання з української мови. 4 клас: Дидактичний матеріал / О.Р. Гемзюк, С.І. Рябова. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 80 с.
19. Гилфорд Дж. Три сторони інтелекта / Дж. Гилфорд // Психология мышления [Под ред. А.М. Матюшкина]. – М.: Прогресс, 1965. – С. 433-456
20. Гарбузюк Т. В. Формування творчої активності учнів початкової школи у різноманітній музичній діяльності / Т. В. Гарбузюк, І. А. Мурсамітова // Соціокультурні функції мистецтва у музично-естетичному просторі сьогодення: Матеріали обласної науково-практичної конференції (м. Стаханов, 03 квітня 2014 р.). – Стаханов: ВП «Стахановський навчальний комплекс: Луганського національного університету імені Тараса Шевченка», 2014. – С. 129-135.
21. Дружинин В.Н. Психология творчества / В.Н. Дружинин // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – №5. – С. 10-109.
22. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб : Питер, 2002. – 386 с.
23. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е.П.Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 434 с.
24. Іщенко Н.М. Розвиток творчих здібностей молодших школярів на уроках літературного читання / Н.М.Іщенко // Педагогічна освіта на зламі століть: досвід минулого – погляд у майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю кафедри педагогіки (19-20 жовтня 2017р., м.Ніжин) / З заг.ред. Є.І.Коваленко. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. – С.92-94.
25. Іщенко Н.В., Гордієнко Т.В. Творчі здібності молодших школярів / Н.В.Іщенко, Т.В.Гордієнко // Наука III тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25-26 квітня 2018 року) : збірник тез. – Бердянськ : БДПУ, 2018. – Ч. 1. – с. 134-136.
26. Іщенко Надія Розвиток творчого потенціалу молодших школярів / Н.Іщенко // Педагогічний альманах : збірник праць молодих науковців

[Електронне видання] / відп. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – Вип. 1. – с. 98-101.

27. Іщенко Н.М. Методика розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «Мова та література» / Н.М.Іщенко // Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої Дню початкової освіти, м. Ніжин, 19 жовтня 2018 р. / за заг. ред. Є. І. Коваленко, упоряд. Н. В. Білоусова. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018.. – С. 113-114

28. Іщенко Надія Технології та особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення української мови та літератури / Н.Іщенко // Педагогічний альманах : збірник праць молодих науковців [Електронне видання] / відп. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – Вип. 2. – с. 97-102.

29. Карпова Л. Г. Развитие творческих способностей младших школьников во внеучебной деятельности : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Л. Г. Карпова. – М., 2011. – 23 с.

30. Клоцц Д.А. Детские игры. Их психологическое и педагогическое значение / Пер. с итал. – М.,1909. – 266 с.

31. Крутецкий В. А. Психология : учебник [для учащихся пед. училищ] / В.А.Крутецкий. – М. : Просвещение, 1980. – 352 с.

32. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей / Г.С. Костюк. – К. – 80 с.

33. Ляшко Н. О. Розвиток творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови (4 клас) / Н. О. Ляшко, Л. Г. Райська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. - 2013. - Вип. 110. - С. 141-143.

34. Моляко В.О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема / В.О.Моляко // Психологічна газета. – 2005. - №6. – С.4-5.

35. Моляко В.А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В.А. Моляко // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 86-95.
36. Матвійчук Т. В. Основні напрямки дослідження творчих здібностей у психології та педагогіці / Т. В. Матвійчук // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». - 2013. - № 1. - С. 145-150.
37. Матюшкин А. М. Одаренность, творческость, развитие (Историческое эссе) / А. М. Матюшкин // Антология современной психологии конца 20 века : Ежегодник российского психологического общества. – Том 7. Выпуск 3. – Казань, 2001. – С. 250-261.
38. Нікітін Б.П. Виникнення і розвиток творчих здібностей // Радянська школа/ Б.П. Нікітін. – 1994. - №4.- С.20-22.
39. Ороновська Л. Розвиток творчої активності молодших школярів на уроках музики /Л. Ороновська // Мистецтво та освіта. – 2003. - № 4. – 57 с.
40. Осадченко І. Характеристика поняття «творчі здібності учнів ліцеїв» / І.Осадченко // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013. – № 8(2). – С. 83-90
41. Пов'якель Н. І. Практична психологія креативності: Навчальний посібник [для студентів психологічних спеціальностей] / Н. І. Пов'якель, Т. М. Розова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 321 с.
42. Павлик О. А. Дидактичні умови формування творчої особистості молодшого школяра на уроках української мови як другої / О. А. Павлик // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. - 2015. - Вип. 67. - С. 113-118.
43. Пономарев Я.А. Психология творчества / Я.А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 432с.
44. Речицкая Е. Г. Развитие творческого воображения младших школьников / Е. Г. Речицкая, Е. А. Сошина. – М., 1999. – С. 25-44.

45. Рослякова Е. Е. Проблема воображения в контексте гуманистического подхода к развитию личности ребёнка / Е. Е. Рослякова // Начальная школа. – 2003. – № 5. – С. 51-53
46. Романовська Д. Регуляція творчої діяльності учня: створення адекватних умов для розвитку творчої особистості/ Д. Романовська// Психолог. – 2006. –№11. – С.11-15.
47. Рубинштейн С. Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории / С. Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1960. – № 3. – С. 3-15.
48. Роєнко Л.М. Теорія і технології вивчення освітньої галузі «Мова і література». Курс лекцій: Посіб. для студентів та учителів почат. кл. / Л.М.Роєнко – Умань, 2015. – 126 с.
49. Рудакова Т.І. Дидактична гра — дієвий засіб активізації творчої діяльності учнів / Т. Рудакова // Початкова школа. – 2005. – № 16. – С. 7-13.
50. Равлюк Т. Діагностика та раннє виявлення творчих здібностей учнів / Т.Равлюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2005. – Вип. 20. – С.112-118.
51. Рогозина В. Педагогические условия развития творческих способностей на уроке /В. Рогозина // Воспитание школьников. – 2007. - №4. – С. 28-30.
52. Рогозіна В. В. Особливості методики розвитку творчих здібностей молодших школярів / Вікторія Валентинівна Рогозіна. // Мистецтво та освіта. – 1997. – №3. – С. 5–8.
53. Сухомлинський В.О. Вибр. твори в 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т 2. – 554 с.
54. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В. Сухомлинський // Вибр.твори: В 5-ти т.-К., 1970. – Т.3. – С.555.
55. Стерн В. Психология раннего детства / В. Стерн. – Минск : Изд-во Харвест, 2003. – 399 с.

56. Станіславська Г.П. Розвиток творчих здібностей школярів / Г.Станіславська. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 64 с.
57. Теплов Б. М. Способности и одаренность / Б. М. Теплов // Психология индивидуальных различий. – М., 1982. – 539 с.
58. Туриніна О. Л. Психологія творчості: Навч. Посіб / О.Л. Туриніна. – К.: МАУП, 2007. – 160 с.
59. Фурмина Л.С. Творческое проявление у детей 5-7 лет в театрально-игровой деятельности / Л.С.Фурсина // Художественное творчество в детском саду. – М.: Просвещение, 1974. – С.37-39.
60. Холодная М. А. Эволюция интеллектуальной одаренности от детства к взрослости: эффект инверсии развития / М. А. Холодная // Психологический журнал, 2011. – Том 32, № 5. – С. 69-78.
61. Шадриков В. Д. Деятельность и способности / В. Д. Шадриков. – М.: Изд. корпорация Логос, 1994. – 320 с.
62. Шумакова Н. Б. Исследование творческой одаренности с использованием тестов П. Торренса у младших школьников / Н. Б. Шумакова, Е. И. Щебалнова, Н. П. Щербо. // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 27-32.
63. Черепковська Н.І. Виявлення та стимуляція розвитку творчого потенціалу дітей /Н.І. Черепковська // Обдарована дитина. – 2006. - №1. – С. 18-21.
64. Чорна Л.Г. Психологія забезпечення розвитку творчих здібностей учнів /Л.Г. Чорна // Психологічна газета.- 2001. - №2. – С.42-46.
65. Явоненко М.В. Система творчих завдань міжпредметного характеру як засіб розвитку літературно-творчих здібностей молодших школярів / Дисертація...к.пед.н., Ч. - 2007. – 280с.
66. Яковлева Е.Л. Эмоциональные механизмы творческого потенциала /Е.Л.Яковлева // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 127-135

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник «Визначення типів мислення і рівня креативності»

Дж.Брунера

Тестовий матеріал.

1. Мені легше що-небудь зробити, ніж пояснити, чому я так зробив (а).
2. Я люблю налаштовувати програми для комп'ютера.
3. Я люблю читати художню літературу.
4. Я люблю живопис (скульптуру).
5. Я не вважав за краще (а) б роботу, в якій все чітко визначено.
6. Мені простіше засвоїти щось, якщо я маю можливість маніпулювати предметами.
7. Я люблю шахи, шашки.
8. Я легко висловлюю свої думки як в усній, так і в письмовій формі.
9. Я хотів (ла) би займатися колекціонуванням.
10. Я люблю і розумію абстрактний живопис.
11. Я швидше хотів (ла) би бути слюсарем, ніж інженером.
12. Для мене алгебра цікавіше, ніж геометрія.
13. У художній літературі для мене важливіше не що сказано, а як сказано.
14. Я люблю відвідувати видовищні заходи.
15. Мені не подобається регламентована робота.
16. Мені подобається що-небудь робити своїми руками.
17. У дитинстві я любив (а) створювати свою систему слів / знаків / шифр для листування з друзями.
18. Я надаю великого значення формі вираження думок.
19. Мені важко передати зміст оповідання без його образного уявлення.
20. Не люблю відвідувати музеї, так як всі вони однакові.
21. Будь-яку інформацію я сприймаю як керівництво до дії.
22. Мене більше приваблює товарний знак фірми, ніж її назва.
23. Мене приваблює робота коментатора радіо, телебачення.

24. Знайомі мелодії викликають у мене в голові певні картини.
25. Люблю фантазувати.
26. Коли я слухаю музику, мені хочеться танцювати.
27. Мені цікаво розбиратися в кресленнях і схемах.
28. Мені подобаються художня література.
29. Знайомий запах викликає всю картину подій, що відбулися багато років тому.
30. Різноманітні захоплення роблять життя людини багатше.
31. Істинно тільки те, що можна помацати руками.
32. Я віддаю перевагу точні науки.
33. Я за словом в кишеню не лізу.
34. Люблю малювати.
35. Один і той же спектакль / фільм можна дивитися багато разів, головне - гра акторів, нова інтерпретація.
36. Мені подобалося в дитинстві збирати механізми з деталей конструктора.
37. Мені здається, що я зміг (ла) би вивчити стенографію.
38. Мені подобається читати вірші вголос.
39. Я згоден (а) з твердженням, що краса врятує світ.
40. Я вважав за краще (а) б бути закрійником, а не кравцем.
41. Краще зробити табуретку руками, ніж займатися її проектуванням.
42. Мені здається, що я зміг (ла) би опанувати професію програміста.
43. Люблю поезію.
44. Перш ніж виготовити якусь деталь, спочатку я роблю креслення.
45. Мені більше подобається процес діяльності, ніж її кінцевий результат.
46. Для мене краще попрацювати в майстерні, ніж вивчати креслення.
47. Мені цікаво було б розшифрувати древні тайнопису.
48. Якщо мені потрібно виступити, то я завжди готую свою промову, хоча впевнений (а), що знайду необхідні слова.
49. Більше люблю вирішувати завдання з геометрії, ніж з алгебри.
50. Навіть у налагодженому справі намагаюся творчо змінити щось.
51. Я люблю вдома займатися рукоділлям, майструвати.

52. Я зміг (ла) би опанувати мовами програмування.
  53. Мені неважко написати твір на задану тему.
  54. Мені легко уявити образ неіснуючого предмета або явища.
  55. Я іноді сумніваюся навіть в тому, що для інших очевидно.
  56. Я вважав за краще (а) б сам (а) відремонтувати праску, ніж нести його в майстерню.
  57. Я легко засвоюю граматичні конструкції мови.
  58. Люблю писати листи.
  59. Сюжет фільму можу уявити як ряд образів.
  60. Абстрактні картини дають велику поживу для роздумів.
  61. У школі мені найбільше подобалися уроки праці, домоводства.
  62. У мене не викликає ускладнень вивчення іноземної мови.
  63. Я охоче щось розповідаю, якщо мене просять друзі.
  64. Я легко можу уявити в образах зміст почутого.
  65. Я не хотів (ла) би підкоряти своє життя певній системі.
  66. Я частіше спочатку зроблю, а потім думаю про правильність, рішення.
  67. Думаю, що зміг (ла) би вивчити китайські ієрогліфи.
  68. Не можу не поділитися тільки що почутої новиною.
  69. Мені здається, що робота сценариста / письменника цікава.
  70. Мені подобається робота дизайнера.
  71. При вирішенні якоїсь проблеми мені легше йти методом проб і помилок.
  72. Вивчення дорожніх знаків не склало / не складе мені праці.
  73. Я легко знаходжу спільну мову з незнайомими людьми.
  74. Мене приваблює робота художника-оформлювача.
  75. Не люблю ходити одним і тим же шляхом.
- Рівень креативності та базового типу мислення розбивається на три інтервали: низький рівень (від 0 до 5 балів), середній рівень (від 6 до 9 балів), високий рівень (від 10 до 15 балів).

Додаток Б**Методика «Запам'ятовування 10 слів», Лурія А.Р.**

Мета: оцінка стану слухової пам'яті на слова, стомлюваності, активності уваги, запам'ятовування, збереження, відтворення, довільної уваги.

Опис. Методика заучування десяти слів була запропонована А. Р. Лурія. Вона дозволяє досліджувати процеси пам'яті: запам'ятовування, збереження і відтворення. Методика може бути використана для оцінки стану пам'яті, довільної уваги, виснаження хворих нервово-психічної розлади, а також для вивчення динаміки перебігу хвороби та обліку ефективності лікарської терапії.

Проведення методики потребує відповідної обстановці. У кімнаті не повинно бути сторонніх розмов. Випробуваному пропонують запам'ятати 10 слів. Вони повинні відповідати кільком умовам: одноманітність: все слова - іменники в од. числі, ім. відмінку, що складаються з однакової кількості складів (одно- або двоскладові); слова по можливості повинні бути не пов'язані між собою (не можна пропонувати для запам'ятовування слова: стіл -стул; вогонь - вода і т. п.). Застосування. Методика може бути використана як для дітей (з п'яти років), так і для дорослих.

Стимульний матеріал. Протокол з десятьма короткими односкладовими і двоскладовою словами, не мають між собою ніякого зв'язку.

Найбільш часто використовують наступний набір слів: Ліс, Хліб, Вікно, Стілець, Вода, Кінь, Гриб, Голка, Мед, Вогонь.

Методика проведення дослідження. Випробуваному зачитую інструкцію (а). Після чого зачитують ряд слів. По закінченню зачитування фіксують після успішної реєстрації випробуваним слова в протоколі. Після чого зачитують інструкцію (б). Після фіксації даних в протоколі досвід повторюється без інструкцій. Матеріал пред'являється кілька разів до повного запам'ятовування або 5-6 разів. Перед наступними прочитаннями матеріалу експериментатор просто говорить: «Ще раз».

Таким чином, на кожному етапі дослідження заповнюється протокол. Під кожним відтвореним словом в рядку, яка відповідає номеру спроби, ставиться

хрестик. Якщо випробуваний називає «зайве» слово, воно фіксується відповідній графі. Після закінчення повторення слів, експериментатор говорить випробуваному: «Через годину Ви ці ж слова назвете мені ще раз». Через годину випробуваний на прохання дослідника, відтворює без попереднього зачитування запам'яталися слова, які фіксуються в протоколі кружечками.

Інструкції.

Інструкції для дітей.

- Інструкція (а): «Зараз ми перевіримо твою пам'ять. Я назву тобі слова, ти прослухаєш їх, а потім повториш скільки зможеш, в будь-якому порядку ».

- · Інструкція (б): «Зараз я знову назву ті ж самі слова, ти їх прослухаєш і повториш - і ті, які вже називав, і ті які запам'ятаєш зараз. Називати слова можеш в будь-якому порядку ».

Інструкції для дорослих.

- Інструкція (а): «Зараз я прочитаю кілька слів. Слухайте уважно. Коли я закінчу читати, відразу ж повторіть стільки слів, скільки запам'ятайте. Повторювати слова можна в будь-якому порядку ».

- Інструкція (б): «Зараз я знову прочитаю Вам ті ж слова, і Ви знову повинні повторювати їх, і ті, які Ви вже назвали, і ті, які в перший раз пропустили. Порядок слів не важливий ».

Додаток В

Методика Торренса

Мета: визначити рівень розвитку творчої уяви.

Необхідний матеріал: бланк з паралельними лініями, розміщеними у 2 ряди по 4 пари у кожному. Проміжок між цими рядами – 5,5 см, довжина ліній – 5,5 см

Хід виконання завдання. Досліджуваним пропонують таку інструкцію: «До цих ліній слід домалювати що-небудь, щоб вийшов якийсь предмет або зображення. Ось, наприклад, свічка. А тепер ти намалюй щось інше. Назви те, що ти намалював».

Обробка даних виконаного завдання здійснюється за такими критеріями:

1. *Легкість на предмет їх повторення.* Варіанти: до кожної пари паралельних ліній зроблені доповнення – отримані окремі предмети або сюжети, тобто одна пара ліній – один предмет – 1 б.; декілька пар ліній стали основою для одного малюнка. (Декілька вікон в домі, намальовані на основі декількох пар паралельних ліній враховувати не можна).

Об'єднання декількох паралельних ліній в одне ціле тільки за допомогою слів (наприклад, намальовано багато дерев і дана назва ліс) оцінюється по легкості як одне зображення – 1 б. пара паралельних ліній сприймаються дитиною як 2 окремі лінії і зображується 2 окремі предмета. Предмети можуть бути пов'язані один з одним за смыслом, а можуть і не пов'язуватись. У першому випадку ставиться оцінка 1 бал, у другому – 0 балів. об'єднані в один малюнок три лінії. Оцінка виставляється за кожне зображення. Бувають випадки, коли дитина малює декілька предметів, які відносяться до одного класу явищ, виконують однакові функції. Якщо такі малюнки відрізняються один від одного не лише назвою, але і зображенням, то тоді такі відповіді слід оцінити і зарахувати їх у сумі за показником легкості. Але якщо різниця малюнків лише у назві, то одна з цих дох відповідей не зараховується. Максимальна оцінка за легкістю 15 балів.

2. *Оригінальність* – визначається тим, наскільки часто зустрічається зображення певних предметів чи сюжетів у межах вибірки. Чим рідше зустрічається певний предмет чи сюжет, тим він оригінальніший. Оцінки від 0 до 3 балів.

Найчастіше зустрічаються: літера, дерево, дім, дорога, паркан, олівець, картина, машина, вікно, ракета, ручка, літак, стіл, свічка, морозиво, гриб – 0 балів.

Менш часто: автобус, вагон, ваза, ялинка, книга, конверт, квітка, потяг, людина, рельси, робот, телевізор, шафа – 1 бал. Ще менш часто: дзеркало, тролейбус, клітка, вулик, ліфт, трамвай, світлофор – 2 бали.

Рідко: алея, фарби, річка, склянка, хрестики-нолики, риба та інші, що не увійшли в перераховані вище. Якщо дитина поєднує в одне зображення декілька паралельних ліній, слід дивитись чи це простий малюнок – 0 балів, а якщо складний, наприклад, багатоповерховий будинок зі сходами, каркасом, з ліфтом, то оцінювати треба так: каркас – 0 балів, сходи – 1 бал, ліфт – 2 бала.

Максимальна оцінка за оригінальність – 45 балів.

3. *Гнучкість* – показує різнобічність, широту мислення. Визначається числом

різних категорій відповідей. Чим більшу кількість категорій у відповідях дасть дитина, тим більше вона отримує балів за гнучкість.

Категорії:

- аксесуари, одяг, взуття, гудзики, окуляри...
- водний транспорт
- зброя: бомба, шабля...
- повітряний транспорт: літак, космічний корабель
- геометричні об'єкти: гори, ріки, печери
- геометрична фігура: прямокутник, трикутник...
- гроші
- дорога і дорожні системи: вулиця, міст, знаки
- тварини і частини тіл тварин: риба, слон...
- рідина: вода, молоко
- звуки і звукові системи: радіо, телевізор.
- іграшки
- ігри: шашки, шахи
- образотворче мистецтво: картини, портрет
- мистецтво: театр, кіно
- інструменти: граблі, пилка
- книги: газети, сторінки
- шкіряні вироби: гаманець, портфель
- контейнери: пляшка, ваза, сумка, ящик

- королівство: король, принцеса, трон
- космос: космічний корабель
- меблі
- медицина
- музика
- наземний транспорт: автобус
- наука: термометр
- небесні тіла: зірки, комети
- відпочинок і розваги
- їжа
- пори року і погода: сніг, дощ
- полотно: рушник
- предмети домашні: ваза, віник, дзеркало, ніж
- прилади та механізми: комп'ютер
- рослини: гриби, квіти
- неіснуючі істоти: гном, Баба-Яга
- світильник
- символи і знаки: хрест, реклама, прапор, цифри
- спорт: м'яч, спортивні ворота
- стовпи, лінії електропередач
- будівлі: гараж, дім, гніздо
- будівлі, їх фрагменти і частини: двері, вікна
- будівельні матеріали: стовпи, труби
- тютюн
- телевізор
- сховище: палатка, печера
- прикраси: бант
- вулиця: алея
- упаковка
- частини тіла людини

- годинник та інші прилади для вимірювання часу
- шкільне та канцелярське приладдя: олівець...

У випадку об'єднання декількох паралельних ліній гнучкість оцінюється у кожному випадку окремо і залежить від структури зображення. Наприклад: будинок зі сходами, вікном – за гнучкістю – 1 бал. А якщо будинок із зображенням вазона з квіткою або кіт, що сидить у вікні – 2 бала Максимальна оцінка – 15 балів. Сирі бали переводяться в Т-шкалу, де середнє значення 5.0., а стандартне відхилення – 10. Середній показник за оригінальністю - 9 балів в «сирих» оцінках, за легкістю – 6 балів, за гнучкістю – 5 балів.

Шкалювання оцінок результатів тесту «Паралельні лінії»

Станд. оцінка	«Сирі оцінки»			Станд. оцінка	«Сирі оцінки»		
	легкість	оригіна- льність	гну- ч кіст ь		легкість	оригінальність	гну- чкість
37	0	-	0	61	-	18	-
38				62	11	19	8
39				63	-	20	-
40	1	0	1	64	12	-	-
41	-	1		65	-	21	-
42	2	2	-	66	13	22	9
43	-	3	-	67	-	23	-
44	3	4	2	68	-	24	-
45	-	-	-	69	14	25	10
46	4	5	-	70	-	-	-
47	-	6	3	71	15	26	-
48	-	7	-	72	-	27	11
49	5	8	-	73	-	28	-
50	-	9	4	74	-	29	-

51	6	-	-	75	-	30	12
52	-	10	-	76	-	-	-
53	7	11	5	77	-	31	-
54	-	12	-	78	-	32	13
55	8	13	-	79	-	33	-
56	-	14	6	80	-	34	-
57	9	-	-	81	-	35	14
58	-	15	-	82	-	-	-
59	-	16	7	83	-	-	-
60	10	17	-	84	-	-	15

Додаток Д

Методика «Творча уява» («Три слова»)

Мета: дослідження особливостей творчої уяви.

Необхідний матеріал: три будь – яких слова (дощ, собака, місяць).

Хід виконання: досліджуваному пропонується протягом 15 хв. Скласти якомога більшу кількість речень, у кожне з яких входили б всі три слова.

Обробка даних виконаного завдання. Оцінка роботи досліджуваного проводиться за наступною шкалою:

_ у реченні використані всі 3 слова в дотепній та оригінальній комбінації – 6 балів;

_ у реченні використані всі 3 слова без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації – 5 балів;

_ у реченні використані всі 3 слова у звичайній комбінації – 4 бали;

_ у реченні використані всі 3 слова в менш розумово необхідній, але логічно допустимій комбінації – 3 бали;

_ у реченні розумово необхідно використані лише 2 слова, а 3-є слово використано для словесного зв'язку – 2 бали;

_ у реченні вірно використано лише 2 слова, а 3-є слово штучно введено у речення – 1 бал;

_ досліджуваний правильно зрозумів завдання, але дає у реченні формальне об'єднання всіх 3-х слів або використовує їх з повторенням – 0,5 бала;

_ речення являє собою безглузде поєднання всіх 3-х слів – 0 балів.

Якщо досліджуваний склав дуже схожі одне на одне речення, з повторенням теми, то друге і всі наступні речення оцінюються половиною початкового балу. Підраховується сума балів, отримана кожним досліджуваним. Обчислюється середній бал кожного досліджуваного та середній бал всієї вибірки. Рівні розвитку творчої уяви:

_ 5 – 6 балів – високий рівень;

_ 3 – 4 бали – середній рівень;

_ 0 – 2 бали – низький рівень.

Додаток Е

Методика «Доповнення слів» (модифікація тесту Г.Айзенка доцентом Н.А.Головань)

Мета: дослідження сукупного показника критичності, гнучкості і конструктивності мислення як компоненту творчого типу особистості.

Необхідний матеріал: незакінчені слова і слова без початку: *оби/.../ка, контр/.../ер, ме/.../олад, у/.../ова, прик/.../ья, свир/.../ник, апо/.../б, ро/.../еха, кес/.../ет, рас/.../ос, ам/.../ан, го/.../кот, по/.../арь, сна/.../овой, беге/.../ор, пе/.../ол, вам/.../аида, бал/.../еда, са/.../он.*

Хід виконання: обстежуваним пропонується інструкція: «Протягом 5 хвилин вставити на місце крапок в дужках таке слово, яке було б закінченням першого і початком другого. Працювати треба швидко і уважно, звертати увагу на кількість крапок, які відповідають кількості букв у слові. Не затримуйтесь довго на слові, виконуйте наступне, а до попереднього можна буде повернутись, якщо залишиться час»

Відповіді: *чай, акт, шок, гол, лад, ель, стол, пот, сон, кол, бар, бой, ток,ряд, мот, сок, пир, бес, рай.*

Обробка даних виконаного завдання. Оцінка роботи досліджуваного проводиться за наступною шкалою:

_ 18 – 19 слів – ідеально висока сумісність гнучкості, критичності, швидкості та конструктивності мислення;

_ 15 – 17 слів – достатньо висока;

_ 11 – 14 слів – середня;

_ до 10 слів – шаблонність, стереотипність мислення.